

СПРИЯННЯ ТОРГІВЛІ ТА ЗАЛУЧЕННЮ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ

Кейс Крейн, Ф. Стівен Ларабі

Підготовлено для
Інституту Європейських та міжнародних досліджень у Києві

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ВІДДІЛ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
КОРПОРАЦІЇ RAND

Konrad
Adenauer
Stiftung

ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ
ФОНД КОНРАДА АДЕНАУЕРА
WWW.KAS.DE/UKRAINE

Дослідження, описане у цьому звіті, спонсовано Інститутом Європейських та міжнародних досліджень у Києві. Дослідження проведено у Центрі міжнародної безпеки та оборонної політики дослідницького відділу з національної безпеки корпорації RAND. Відділ проводить дослідження та аналіз для апарату Міністра оборони, Об'єднаного комітету начальників штабів, Об'єднаних бойових командувань, оборонних відомств, Міністерства ВМС США, морської піхоти та берегової охорони США, розвідувального відомства, союзних іноземних держав, американських та іноземних фондів.

Дані каталогізації публікацій Бібліотеки Конгресу є у наявності для цієї публікації.

ISBN 978-0-8330-4216-3

Корпорація RAND є неприбутковою дослідницькою організацією, що надає об'єктивний аналіз та ефективні рішення проблем, з якими стикаються державний і приватний сектори в усьому світі. Публікації корпорації RAND не обов'язково відображають думку її клієнтів і спонсорів.

RAND® є зареєстрованою торговою маркою

Дизайн обкладинки Стивен Бладсворс

© Copyright 2007 RAND Corporation

Усі права збережені. Жодна частина цієї книги не може бути відтворена у будь-якій формі електронними або механічними засобами (включаючи фотокопіювання, запис або збереження та пошук інформації) без письмового дозволу від RAND.

Надруковано у 2007 році корпорацією RAND
1776 Main Street, P.O. Box 2138, Santa Monica, CA 90407-2138
1200 South Hayes Street, Arlington, VA 22202-5050
4570 Fifth Avenue, Suite 600, Pittsburgh, PA 15213-2665

RAND URL: <http://www.rand.org/>

Для замовлення документів RAND або отримання додаткової інформації з'єднуйтеся зі службою розповсюдження:

Телефон: (310) 451-7002;

Fax: (310) 451-6915; Email: order@rand.org

ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

© ПРЕДСТАВНИЦТВО ФОНДУ КОНРАДА АДЕНАУЕРА
В УКРАЇНІ, 2007

ФОНД КОНРАДА АДЕНАУЕРА

01021 Київ, вул. Шовковична, 10 кв. 4
WWW.KAS.DE/UKRAINEOFFICE@ADENAUER.KIEV.UA

ПЕРЕДМОВА

Ця монографія подає аналіз існуючого середовища для іноземної торгівлі та інвестицій в Україні, а також низку стратегічних пропозицій, що слугуватимуть розширенню іноземної торгівлі й більшому залученню прямих іноземних інвестицій в Україну, особливо з боку Сполучених Штатів.

Проект спонсовано Інститутом Європейських та міжнародних досліджень у Києві. Проект виконано у Центрі міжнародної безпеки та оборонної політики дослідницького відділу з національної безпеки корпорації RAND. Відділ проводить дослідження та аналіз для апарату Міністра оборони, Об'єднаного комітету начальників штабів, Об'єднаних бойових командувань, оборонних відомств, Міністерства ВМС США, морської піхоти та берегової охорони США, розвідувального відомства, союзних іноземних держав, американських та іноземних фондів.

За більш детальною інформацією про Центр міжнародної безпеки та оборонної політики корпорації RAND звертайтеся до директора Джеймса Добінса: dobbins@rand.org; телефон: 703-413-1100 (5134), адреса: RAND Corporation, 1200 South Hayes Street, Arlington, VA 22202-5050 USA. Інформація про корпорацію RAND доступна на сайті: www.rand.org.

ЗМІСТ

Передмова	стор. 1
Рисунки	стор. 5
Резюме	стор. 7
Подяка	стор. 11
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ	
Вступ	стор. 13
Втрачені можливості	стор. 13
Навіщо сприяти іноземній торгівлі та залучати прямі іноземні Інвестиції?	стор. 13
Україна зволікає зі сприянням міжнародній торгівлі та залученням прямих іноземних інвестицій	стор. 15
Дослідницький підхід	стор. 15
Побудова цієї монографії	стор. 16
РОЗДІЛ ДРУГИЙ	
Зовнішня торгівля, прямі іноземні інвестиції та економіка України	
Економічне зростання України: статистичний огляд	стор. 17
Зовнішня торгівля України	стор. 19
Еволюція та основні торгові партнери	стор. 19
Торгівля з США	стор. 21
Прямі іноземні інвестиції в Україну	стор. 22
РОЗДІЛ ТРЕТІЙ	
Торгові бар'єри та перешкоди на шляху прямих іноземних інвестицій в Україну	
Корупція	стор. 25
Торгові бар'єри	стор. 26
Україна все ще не вступила до СОТ	стор. 26
Труднощі з отриманням відшкодування ПДВ	стор. 26
Сертифікація та стандарти	стор. 27
Ембарго	стор. 28
Експортне мито	стор. 29
Перешкоди на шляху прямих іноземних інвестицій	стор. 29
Складне регуляторне та правове середовище	стор. 29
Наявність землі та приміщень	стор. 30
Суперечності господарського права	стор. 31
Вади законодавства про акціонерні товариства	стор. 31

Приватизація	стор. 31
Енергоресурси	стор. 32

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Рекомендації щодо поліпшення клімату для торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україну	стор. 34
Зниження корупції	стор. 34
Сприяння торгівлі	стор. 35
Залучення прямих іноземних інвестицій	стор. 37
Встановлення пріоритетів та послідовностей	стор. 38
Пріоритети негайного виконання (протягом 100 днів)	стор. 39
Довгострокові пріоритети	стор. 40
Література	стор. 41

РИСУНКИ

2.1	ВВП України, 1989-2007	стор. 17
2.2	ВВП на душу населення у вибраних колишніх радянських республіках, 2006	стор. 19
2.3	Експорт України, 1994 – 2006	стор. 20
2.4	Експорт України за регіонами та країнами, 2006	стор. 20
2.5	Імпорт України за регіонами та країнами, 2006	стор. 21
2.6	Торгівля України з США, 1996 – 2006	стор. 22
2.7	Кумулятивні прямі іноземні інвестиції в Україну та Угорщину	стор. 22
2.8	Кумулятивні прямі іноземні інвестиції в Україну за країною походження, 2006	стор. 23
2.9	Прямі іноземні інвестиції в Україну за країною походження, 2001 – 2006	стор. 24

РЕЗЮМЕ

Лібералізація торгівлі та покращання клімату для прямих іноземних інвестицій два очевидних пріоритети економічної політики країни - досягнення яких виявилися надзвичайно важкими для Уряду України. Торгівля та прямі іноземні інвестиції роблять значний внесок в економічне зростання та покращують рівень життя в усьому світі, особливо у Центральній Європі. Однак, на відміну від Центральної Європи, Україна повільно відкриває свої кордони для торгівлі та має труднощі з залученням відчутного припливу прямих іноземних інвестицій. В результаті Україна потерпає з економічного боку: життєвий рівень країни зараз набагато нижчий, ніж у Центральній Європі, Росії та Казахстані.

Перешкоди на шляху торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україну

Корупція

Корупція у великих та малих розмірах є основним бар'єром на шляху розширення торгівлі та інвестицій в Україні. Корупція у великих розмірах включає посадовців високого рівня з правом вирішувати на свій розсуд питання державної політики, продажу державного майна або крупних державних контрактів. Корупція у незначних розмірах стосується посадових осіб нижчого рівня, які приймають рішення стосовно виконання (або невиконання) нормативних актів.

Найбільш голосно іноземні підприємці скаржаться на українські регуляторні та правові бар'єри, створені для вимагання хабарів. Як і у більшості країн, уражених корупцією, державні посадові особи в Україні, сподіваючись на отримання хабара, умисно створюють такі складні процедури ліцензування та реєстрації, що є реальною загрозою припинення або уповільнення торгівлі чи іноземного інвестування. В результаті час і витрати на отримання необхідних дозволів та ліцензій для торгівлі або відкриття підприємницької діяльності значно здорожують витрати, зменшуючи рівень торгівлі та інвестицій. Шахрайська приватизація також уповільнює іноземне інвестування. Суперечливі закони України та корупційні суди унеможливають виконання контрактів підприємцями, що також відлякує інвесторів.

Перешкоди на шляху торгівлі

Найбільш нагальна проблема, що стоїть перед Україною, - це те, що вона все ще не є членом Світової організації торгівлі (СОТ), незважаючи на підтримку цього кроку усіма основними політичними партіями. Оскільки Україна не є членом СОТ, українські компанії стикаються з дискримінаційним режимом на більшості ринків свого експорту. Експортери та імпортери в Україні стоять перед проблемою довільних змін у національній політиці, тому що український Уряд не пов'язаний договірними зобов'язаннями.

Найсудовішою перешкодою експорту в Україні є впровадження у систему корупція для забезпечення експортерам відшкодування податку на додану вартість (ПДВ). Державні службовці заохочують компанії, що намагаються відшкодувати ПДВ, наймати місцеві юридичні або консалтингові фірми для прискорення процесу відшкодування, а останні вимагають «комісійні» у розмірі 25-30 відсотків від суми повернутих коштів. Ті компанії, що найняли такі фірми, негайно отримують відшкодування ПДВ; компанії, які не зробили цього, очікують відшкодування до 18 місяців. Невеликі компанії іноді зовсім не отримують відшкодування.

Найбільшою перешкодою для імпортерів є складна корупційна система сертифікації імпорту в Україні. Загальноприйнятою міжнародною практикою для країн-імпортерів є визнання продуктів, сертифікованих акредитованими органами у країнах-партнерах згідно з міжнародними визнаними процедурами акредитації. В Україні усі продукти, які підлягають обов'язковій сертифікації, – а вони становлять дуже довгий перелік, – повинні проходити процедуру повторної сертифікації, що значно збільшує витрати імпортерів.

Ніщо так не підриває репутацію України як надійного торгового партнера, ніж ембарго на експорт зерна, введене у 2006 та 2007 роках. Ці заборони були спровоковані комерційними інтересами, пов'язаними з Урядом, який сподівався отримати експортні квоти і продати зерно законним експортерам, привласнивши значні суми в процесі. Така політика призвела до втрати близько \$200 мільйонів доларів законними експортерами зерна. На додаток, вона матиме тривалий депресивний вплив на доходи українських виробників сільськогосподарської продукції з огляду на те, що міжнародні компанії-зернотрейдери зараз обходять стороною український ринок з-за ризиків ембарго на експорт та квот.

Перешкоди на шляху прямих іноземних інвестицій

Потенційні інвестори мають великі труднощі з отриманням задовільних будівельних майданчиків в Україні. Потенційні інвестори не можуть отримати землю, необхідну для будівництва оптових баз та фабрик. Власники роздрібних підприємств та ресторанів скаржаться, що муніципальні органи продають або здають в оренду усі найкращі ділянки під комерційну забудову привілейованим особам. Проблеми з отриманням прав власності, дозволів на будівництво та експлуатацію збільшують витрати та складність.

Низка положень Господарського кодексу, прийнятого у 2004 році, суперечить чинним положенням Цивільного кодексу, який більш орієнтований на ринок. Підприємці відзначають, що діяльність, дозволена одним з цих кодексів, іноді порушує положення іншого. Деякі українські бізнесмени використовують ці правові колізії для вибору законів, які вони вважають за краще для своєї поточної діяльності. У випадку виникнення спорів вони вибирають суди, що сприяють їхньому вибору існуючого законодавства, або суддів, які бажають отримати хабара, щоб це зробити.

З-за суперечностей у законодавстві про акціонерні товариства та недоліків системи судочинства акціонери позбавлені ключових прав власності. Власники контрольного пакету акцій можуть використовувати правову систему і «свій» суд для випуску нових акцій та розкрадання активів. Міноритарні акціонери («рейдери») використовують чинне законодавство для позбавлення прав основних (мажоритарних) акціонерів, а у деяких випадках для отримання контрольного пакету акцій.

На відміну від урядів Центральної Європи українські органи влади широко не використовують приватизацію для залучення іноземного капіталу та ділового досвіду. За винятком дуже малої кількості прозорих продаж, результатом приватизації стали державні підприємства, придбані українськими підприємцями або іноземними компаніями, контрольованими українцями. У більшості випадків українські підприємці ефективно виключали іноземних інвесторів шляхом узурпації процесу приватизації.

Чинне законодавство та політика, формально створені для уможливлення інвестування іноземними інвесторами в енергетичний сектор України, ефективно розчаровують більшість потенційних інвесторів. Ті компанії, що вклали інвестиції в енергетичний сектор України, відчули складнощі з національними регуляторними органами. Деякі рішення порушували закон або базувалися на надзвичайно вузькому тлумаченні нормативних актів.

Рекомендації щодо покращання клімату для торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україні

Уряд України повинен прийняти двосторонню стратегію для усунення найгірших з цих перешкод на шляху торгівлі та інвестицій. По-перше, Уряд повинен зосередитися на внесенні кількох досить помітних змін у політику, які принесуть результати протягом 100 днів. По-друге, Уряд повинен визначити рухомі зміни в українських установах, які з часом знизять корупцію та усунуть інші торгівельні та інвестиційні бар'єри. Декілька рекомендацій, прийняття яких усуне найбільш кричущі перешкоди на шляху торгівлі та прямих іноземних інвестицій, подані нижче. Ми класифікували їх згідно з очікуваними результатами протягом 100 днів або більш довгого терміну.

Корупція

Протягом наступних 100 днів Уряд України повинен вжити наступних заходів для зниження можливостей маніпулювання регуляторною системою з боку державних посадовців з метою вимагання хабарів:

- Створити мережу регіональних комітетів, до яких підприємці й громадяни можуть звертатися з оскарженням адміністративних рішень. Комітети повинні складатися з посадових осіб, підприємців і громадян та мати повноваження призупинити рішення нижчестоящих посадових осіб, доки вони не будуть переглянуті вищестоящими управліннями або адміністративними судами. Усі збори комітету повинні бути відкритими.
- Уповноважити Генерального інспектора негайно відправляти посадових осіб, критичних у реальному вимаганні хабарів, в адміністративну відпустку, а потім швидко подавати справу на розгляд до суду.
- Вважати керівників/начальників відповідальними за поведінку своїх підлеглих та виносити догану або звільняти з роботи тих начальників, чий підлеглий визнаний винним у корупції.

Сприяння розвитку торгівлі

Вступ до СОТ є одним з найважливіших кроків найближчого часу, який Уряд України може вжити для активізації торгівлі. Якщо двосторонні переговори не в змозі вирішити питання з дійсними членами СОТ, які погрожують блокувати вступ України, український Уряд повинен звернутися до Секретаріату СОТ, уряду США або Європейської Комісії для надання допомоги у цьому питанні.

Уряд України повинен підтримати вплив міжгалузевої робочої групи, щоби не допустити прийняття законів та нормативних актів, що порушують договори України з СОТ. Український Уряд повинен надати усі повноваження Департаменту із співпраці з СОТ для забезпечення додержання національним законодавством і нормативними актами вимог СОТ.

Уряд України повинен швидко відшкодувати ПДВ експортерам. Необхідно видати настанови, які б передбачали обробку заяв на відшкодування ПДВ згідно з законом (тобто, протягом 60 днів). Керівники, що не додержуються цих настанов, повинні бути покарані.

Україна повинна негайно прийняти усю продукцію, що відповідає стандартам Європейського Союзу (ЄС). Якщо продукція сертифікована у ЄС, в Україні не потрібна жодна подальша сертифікація.

Уряд України повинен негайно усунути усі існуючі ембарго на зерно. Уряд повинен прийняти законодавство, узгоджене з практикою СОТ, яке чітко визначає, коли можна накладати експортні квоти на сільськогосподарську продукцію і як вони будуть розподілені.

Залучення прямих іноземних інвестицій

Уряд України повинен встановити правові обмеження на можливість державних посадовців створювати перешкоди започаткуванню підприємницької діяльності в Україні. Уряд повинен:

- Встановити фіксовані терміни видачі дозволів.
- Встановити річний ліміт на кількість перевірок, під які підпадає підприємницька діяльність.
- Забезпечити функціонування ініціатив «одного вікна» для реєстрації та отримання дозволів з 1 січня 2008 року.

Уряд України повинен забезпечити вступ у силу рішення про відміну заборони на продаж землі сільськогосподарського призначення з 1 січня 2008 року.

Уряд України повинен негайно відмінити Господарський кодекс і призначити оперативну робочу групу для перегляду Цивільного кодексу. Робоча група повинна складатися з представників судової системи, державних установ, професійних юристів, підприємців та груп споживачів. Вона повинна підготувати законопроекти або проекти нормативних актів для виправлення законів, які впливають на підприємницьку діяльність і які є суперечливими, погано виписаними або зовсім відсутні. Вона також повинна призначити невелику групу вищих державних посадових осіб, які очолять зусилля з внесення потрібних законодавчих змін.

Уряд України повинен замінити існуючу стратегію приватизації новою, націленою на швидку прозору приватизацію майже усього комерційного майна, яким він ще володіє. Уряд повинен скласти уточнений перелік компаній, що підлягають приватизації, і графік прискореної приватизації. Він також повинен встановити чіткі тендерні процедури для продажу компаній в рамках однієї галузі, дозволити усім зацікавленим сторонам брати участь у торгах та публікувати умови й переможця усіх торгів. Переможцем повинна бути найкраща пропозиція.

Для забезпечення адекватних конкурентних поставок енергоресурсів Уряд України повинен займатися активними пошуками прямих іноземних інвестицій в енергетичний сектор. З метою сприяння іноземним інвестиціям у місцеве виробництво нафти й газу, Уряд повинен збільшити існуючі п'ятирічні угоди про розподіл продукції до 10-20 років, як це прийнято в усьому світі. Крім того, Уряд повинен підняти оптові ціни на український природний газ до цін імпортованого газу. Він також повинен заохочувати іноземних інвесторів брати участь у будівництві та володінні новими трубопроводами для транзиту газу та нафти.

Подяка

Глибоке розуміння і пропозиції численних інвесторів, менеджерів, урядових осіб та аналітиків як в Україні, так і за її межами зробили великий внесок у цей звіт. Ми хотіли би висловити нашу глибоку подяку за допомогу наступним особам: д-ру Ірині Акімовій, Бюро економічних і соціальних технологій; д-ру Андерсу Аслунду, Інститут міжнародної економіки Петерсона; Едварду Чоу, Центр стратегічних і міжнародних досліджень; д-ру Елізабеті Фальцетті, Європейський банк реконструкції та розвитку; Олександру Городецькому, Інтерпайп корпорейшн; Марку Івашко, Вестерн NIS Ентерпрайз Фонд; Дугласу Крамеру, раднику з питань економіки Посольства США в Україні; Гері Літману, віце-президенту Торгової Палати США у Європі та Євразії; Лідії Мельник, Заступнику директора, Міністерство економіки України; Джоку Мендоза-Вільсону, Систем Капітал Менеджмент; колишньому Послу США в Україні Вільяму Міллеру; Лорі Молнар, офіс Торговельного представництва США; Павлу Мойсейченку, Міністерство економіки України; Ользі Олікер, корпорація RAND; Послу Стівену Пайферу, Центр стратегічних та міжнародних досліджень; Андреа Раффаседер, Сіменс Україна; Андреасу Рікмерсу, Каргіл; Ігорю Шевлякову, Міжнародний центр політичних досліджень; д-ру Фаруку Сіддікві, Міжнародна сталева і трубна промисловість; Послу Вільяму Тейлору, Посольства США в Україні; Сергію Терьохіну, народному депутату України; Моргану Вільямсу, Сігма-Блайзер; Ігорю Петровичу Загладі, директору українського Центру сприяння іноземним інвестиціям; Світлані Петрівні Зайцевій, Міністерство економіки України та Хорхе Зукоскі, Торгова Палата США в Україні.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Вступ

Чергові уряди України визнали надзвичайно важким прийняття законодавства для одержання курсу на нібито пріоритети економічної політики. Особливо важким було прийняття законодавства й втілення політики, щоби лібералізувати торгівлю й покращити клімат для залучення прямих іноземних інвестицій. Метою цього дослідження було визначення основних перешкод на шляху торгівлі та недоліків в існуючому середовищі для прямих іноземних інвестицій в Україну, а також розробка конкретних стратегічних рекомендацій для усунення цих перешкод і покращання клімату для прямих іноземних інвестицій.

На наш погляд, Уряд України почувався би краще, якщо би прийняв і успішно запровадив кілька ключових стратегічних заходів, а не намагався одночасно звертатися до численних слабких місць та недоліків, що уражають його теперішню економічну політику. Наш огляд шукав політично переконливі аргументи для прийняття таких стратегічних заходів. Крім того, зосереджуючись на торгових бар'єрах та середовищі для прямих іноземних інвестицій взагалі, ми вирішили приділити окрему увагу їх впливу на економічні стосунки між Україною та США.

Нам не бракує досліджень про торгову політику та клімат прямих іноземних інвестицій в Україні. Офіс Торговельного представника США подає детальні річні оцінки бар'єрів у торгівлі з Україною.¹ Європейська бізнес-асоціація опублікувала чотири (незабаром вийде п'ятий) звіти, перелічивши по пунктах перешкоди на шляху функціонування бізнесу та інвестицій в Україну.² Комісія Блакитної стрічки надала численні рекомендації з економічної політики, включаючи стратегічні зміни, які б стимулювали іноземну торгівлю та слугували для залучення більшої кількості прямих іноземних інвестицій.³

Наше дослідження запозичило ці минулі добутки, коли зосереджувалося на політичних змінах та адміністративних реформах, які б мали найбільшу віддачу в сенсі покращання середовища для торгівлі та прямих іноземних інвестицій. Ми також окреслили політичні стратегії для полегшення прийняття цих політичних змін.

Втрачені можливості

Навіщо сприяти іноземній торгівлі та залучати прямі іноземні інвестиції?

Торгівля та прямі іноземні інвестиції зробили чималий внесок в економічне зростання і підвищення рівня життя в усьому світі, особливо в країнах Центральної Європи та Східної Азії. Торгівля забезпечила недорогі продукти кращої якості, які суттєво покращили рівень життя громадян цих країн. Місцеві підприємства бурхливо розвинулися, збільшуючи експорт на нові ринки. Конкурентний тиск імпорту підвищив місцеві стандарти, стимулюючи удосконалення якості та продуктивності вдома, що призвело до зростання доходів місцевого населення.

Вигоди від лібералізації торгівлі особливо значні у країнах з невеликою економікою, які не мають повного набору галузей, потрібних для конкурентного виробництва широкого асортименту продукції. Невеликі країни часто мають перевагу у кількох ключових галузях, що потребують розвитку ринків експорту. Хоча Україна є досить великою

¹ Офіс торговельного представника США, 2007 р.

² Європейська бізнес-асоціація, *Бар'єри до інвестицій в Україні*, різні видання.

³ Комісія Блакитної стрічки ПРООН для України, 2005.

європейською країною за населенням і географічними даними, її економіка мала. У 2006 році валовий внутрішній продукт (ВВП) України склав \$103 мільярди, трохи менше, ніж ВВП Угорщини (\$112 мільярдів). Отже, здобутки України від розширення торгівлі були би великими.

Прямі іноземні інвестиції були основним рушійним фактором економічного зростання у Центральній та Південно-Східній Європі, а також Східній Азії протягом останніх 15 років. У країнах з перехідною економікою Центральної та Південно-Східної Європи вони забезпечили капітал, нагально необхідний для будівництва нових виробничих потужностей та модернізації застарілих. Рівною мірою важливим було втілення іноземними власниками нових технологій, кращого бізнес досвіду та удосконалень маркетингу і менеджменту.

І ці вигоди не обмежувалися лише експлуатацією виробничих потужностей, яким володіли іноземці. Працюючи на дочірні підприємства іноземних компаній, багато нових підприємців у Центральній та Південно-Східній Європі навчилися кращій практиці управління та встановили зв'язки з іноземними клієнтами. Потім вони використовували свої знання та зв'язки для самостійного відкриття філій, створюючи нові підприємства, збільшуючи продуктивність та прискорюючи економічний прогрес.

Незважаючи на економічні вигоди, прямі іноземні інвестиції є часто політично вразливими. Продаж крупних політично значимих підприємств викликає політичне занепокоєння стосовно втрати національного контролю над галузями, з якими ми стикаємося у повсякденному житті (як-от, електроенергетика), або які впливають на національну безпеку (як-от оборонні галузі та газопроводи). Хоча жодна політична партія у Центральній Європі не втратила владу з-за дозволу прямих іноземних інвестицій, громадяни часто висловлюють стурбованість продажем видатних національних корпорацій іноземним інвесторам. Політичні опоненти урядів при владі часто звинувачують їх у продажі національного надбання іноземним інвесторам за меншу ціну, ніж воно варто. Особливо конфліктним є продаж землі та корисних родовищ. Місцеві бізнес-групи скаржаться на «несправедливу» конкуренцію з боку іноземних компаній. Коли іноземні компанії володіють великими частками місцевої економіки, мешканці побоюються іноземного втручання у національну політику.

Ці політичні занепокоєння не можна ігнорувати, однак спеціальна вигода не повинна дозволятися, щоби її використовувати для уповільнення конкуренції в результаті імпорту чи зриву прямих іноземних інвестицій. У більшості випадків аргументи проти усунення торгових бар'єрів або покращання клімату для прямих іноземних інвестицій мотивуються вузькообмеженими інтересами пригноблених місцевих бізнес-груп або чиновників, які маніпулюють чинним законодавством для встановлення більш високих цін або вимагання хабарів.

Руїнування перешкод на шляху розширення торгівлі та іноземного інвестування є непростим завданням. Зі вступом до СОТ, підписанням угод про вільну торгівлю з Європейським Союзом (ЄС) і, кінець-кінцем, членством у ЄС, держави Центральної Європи з успіхом усунули багато з цих перешкод. Результатом стало небувале зростання життєвого рівня і добробуту.

Естонія, одна з країн, що просунулася якнайдалі у лібералізації своєї економіки, пережила зростання доходу на душу населення у 3.6 рази протягом десятиріччя – з \$3,180 у 1996 році до \$11,500 у 2006 році. В усіх державах Центральної Європи відбувся великий ріст доходів на душу населення. Натомість, незважаючи на кілька років суцільного зростання, ВВП на душу населення в Україні склав \$2,220 у 2006 році. Якщо Україна збирається отримати задоволення від більш високого рівня життя, якого досягли країни Балтії і Центральної Європи, вона повинна рішуче зламати існуючі торгові бар'єри та перешкоди на шляху прямих іноземних інвестицій

Україна зволікає зі сприянням іноземній торгівлі та пошуком прямих іноземних інвестицій

На відміну від урядів Центральної та Південно-Східної Європи, українські уряди зволікали з відкриттям кордонів країни для торгівлі. Підприємці України відчувають труднощі з імпортом ключових комплектуючих, тому що стикаються з перешкодами у вимогах сертифікації, тарифах та вимаганням хабарів. Уряд карає експортерів, стягуючи експортне мито, яке часто тяжко вдаряє по найбідніших верствах населення. Наприклад, українські фермери, які, як правило, підпадають під групи з найнижчими доходами, повинні сплачувати експортне мито на соняшникове насіння у розмірі 16%, що різко скорочує їх дохід від цієї рослини. Уряд також дуже повільно відшкодовує (або зовсім не відшкодовує) ПДВ експортерам, чим карає їх. Лише нещодавно Україна домоглася значних надходжень прямих іноземних інвестицій. До 2003 року прямі іноземні інвестиції ніколи не перевищували \$800 мільйонів на рік, сумний показник для країни такого розміру, як Україна. Потенційних інвесторів відлякували труднощі з отриманням ліцензій на підприємницьку діяльність, дозволів для іноземців на роботу в Україні та землі для комерційного або промислового користування. Державні підприємства продавалися друзям режиму, а не учасникам аукціону, що запропонували найкращу ціну. Податкове законодавство було складним і суперечливим, а податкові органи швидко стягували великі штрафи за незначні помилки чи порушення.

Очікувалося, що Уряди, які були при владі після Помаранчевої революції, схватять політику, направлену на прискорення торгівлі та прямих іноземних інвестицій. У 2005 році американські бізнесмени та інвестори вдруге поглянули з надією на Україну, коли виявилось, що її вступ до СОТ є неминучим, а після революції будуть узгоджені спроби зменшити бюрократичні перешкоди на шляху торгівлі та інвестицій. Неспроможність Помаранчевої коаліції сформувати тривалий уряд після парламентських виборів 2006 року та рішення Президента Віктора Ющенка зробити Віктора Януковича Прем'єр-міністром у серпні 2006 року збентежили ринки та інвесторів щодо вірогідного майбутнього курсу економічної політики.

Чинний український Уряд подає змішані сигнали інвесторам та підприємцям. З одного боку, Прем'єр-міністр Янукович доклав чимало зусиль, щоби проголосити Україну «відкритою для підприємництва». З іншого, диференційоване відшкодування ПДВ, раптове введення експортних квот на зерно підтверджують дискримінаційну практику Кабінету Міністрів Януковича, а відродження спеціальних економічних зон говорить про те, що Уряд займається "бізнесом, як завжди". Розпач і збентеження охопили західних економістів, бізнесменів та інвесторів, в той час як сприяння корпоративним інтересам процвітає.

Якщо українська економіка хоче досягти успіхів, Уряд повинен розробити чітку ефективну стратегію для прискорення торгівлі й залучення прямих іноземних інвестицій. Зараз торгівельні та інвестиційні потоки набагато нижчі, ніж повинні бути, враховуючи динамічне добре освічене населення, розвинену промисловість та природні ресурси України. Погано спланована урядова стратегія гальмує розвиток країни. Потрібен новий набір ефективних стратегій.

Дослідницький підхід

Аналіз нашого дослідження відбувався за трьома напрямками. Спочатку ми збирали наявну статистичну інформацію про потоки торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україну. Дані, що цікавили нас, бралися з платіжного балансу України та позиції іноземного інвестування, а також з інформації про вартість прямих іноземних інвестицій за країною походження. Ці статистичні дані були отримані у Держкомстаті України та НБУ.

По-друге, ми переглянули останні рекомендації, а саме, звіти Європейської бізнес-асоціації та Комісії Блакитної стрічки про перешкоди для інвестицій в Україну. Ці звіти ми використали не тільки як джерело ідей, але також і як основу для нашої оцінки, чому попередні рекомендації не були прийняті та втілені. Звіти допомогли обґрунтувати наші рекомендації щодо наступних найважливіших кроків для прискорення торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україну, а також щодо політичних заходів, які найвірогідніше могли би бути втілені.

По-третє, ми провели опитування серед американських та інших іноземних інвесторів і бізнес-груп як у США, так і в Україні, щоби визначити, що сприяє та відволікає від торгівлі та інвестування в Україну. Дані цих опитувань складають центральну частину цього звіту. Ми запитували, як торговельні та інвестиційні бар'єри, макроекономічна політика і політична нестабільність впливали на їхні рішення торгувати та інвестувати в Україну. В Україні ми опитали як іноземних, так і місцевих керівників підприємств, бізнес-груп, членів фінансових та науково-дослідних установ, працівників міжнародних кредитних установ та державних посадових осіб й очільників. Ми були націлені на осіб, хто мав інформацію «з перших рук» про практику інвестування та іноземні інвестиції в Україну. Було проведено понад двох десятків обговорень. Наші співрозмовники безкорисно ділилися своїм часом і розумінням, досвідом і думками про повсякденну діяльність у середовищі підприємців та про контакти з урядовцями України.

Побудова цієї монографії

Після вступу ми оцінюємо існуючий статус торгівлі та прямих іноземних інвестицій в Україні. Ми даємо оцінку останнім тенденціям у торгівлі зі Сполученими Штатами. Далі ми оцінюємо наявність прямих іноземних інвестицій та їх притік в Україну, порівнюючи відповідні розміри та сектори, яким віддається перевага.

У третьому Розділі ми оцінюємо торгові бар'єри та прямі іноземні інвестиції в Україну, зосереджуючись на перешкодах, які негативно впливають на США. Ми висвітлюємо ті перешкоди, що слугували найбільшими перепонами у торгівлі та інвестуванні.

Четвертий Розділ подає рекомендації щодо стратегічних змін, які знизять торгові бар'єри та залучать більше прямих іноземних інвестицій. Ці конкретні рекомендації супроводжуються обговоренням стратегій втілення і шляхами для забезпечення запланованої роботи рекомендацій.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ, ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

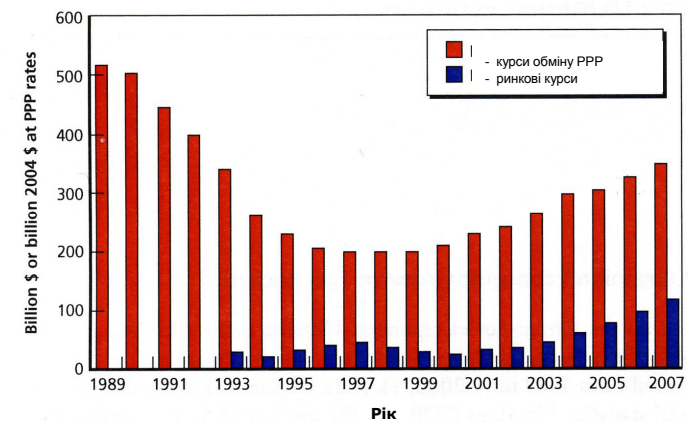
Економічне зростання України: статистичний звіт

З усіх колишніх радянських республік Україна пережила найдовший і один з найглибших спадів економічної діяльності. Її спад перехідного періоду тривав 11 років, з 1989 до 2000 року. (Рисунок 2.1). Згідно з офіційною статистикою, ВВП України у 1999 році складав лише 38.5% від його рівня 1989 року. Починаючи з 1999 року, економіка швидко розвивалася; ріст ВВП складав у середньому 7.3% на рік. Менш з тим, ВВП України у 2006 році досяг лише двох третіх його максимуму.

Фактори, що рухали економічний підйом України, були більш подібними до російських, ніж до Центральноєвропейських. Основною рушійною силою було стрімке зростання виробництва на об'єктах, побудованих ще у радянські часи, головним чином, в галузях експорту чорних і кольорових металів, машинобудуванні та хімічній промисловості. Підйом виробництва на великих приватизованих гігантах промисловості, утворених з колишніх державних підприємств, зробив значний внесок у подвоєння об'єму промислового виробництва України, починаючи з 1998 року.

Як і у випадку з Росією та іншими колишніми радянськими республіками, Україна завдячує своєму економічному підйому галузям будівництва, телекомунікацій (особливо мобільному зв'язку), фінансам, діловим та побутовим послугам, ніж виробництву. Оскільки сектор послуг був занедбаним у радянські часи, продуктивність тут різко збільшилася. Зростання продуктивності невеликих приватних компаній також була важливим рушієм економічного розвитку. Нові об'єкти у новонароджаному приватному секторі призвели до збільшення випуску продукції у галузях харчової

Рисунок 2.1
ВВП України, 1989–2007

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки» роки показані

промисловості, виробництва тканин та одягу. Ріст продуктивності у галузях сільського господарства, надання послуг державними органами та вугільній промисловості відставав від загального рівня зростання ВВП.

Статистика росту України є, вірогідно, ще більш кращою, ніж уявлялося. Держкомстат України повідомляв, що ВВП зріс лише на 2.7% у 2005 році, різко впавши у порівнянні з ростом на 12.1% у 2004 році. Зниження темпів росту обумовлено в більшості падінням приросту вартості від будівництва та гуртової й роздрібною торгівлі. Однак, у 2005 році відбувся бум роздрібною торгівлі до 23% у реальних цінах, хоча повідомлялося, що приріст вартості від гуртової та роздрібною торгівлі впав на 8.3%. Ця розбіжність є досить підозрілою. Одне поважне джерело стверджувало, що усунення того року спеціальних економічних зон, які були джерелом широкомасштабного ухилення від податків на імпортовані товари, викривило статистику про приріст вартості у торгівлі за 2005 рік⁴.

Якщо би приріст вартості вимірювався більш точно, ріст ВВП України за 2005 рік склав би принаймні 5%, а можливо, і значно більше.

Незважаючи на останнє швидке зростання, Україна є більш злидненою, ніж її сусіди. Якщо Східна Азія та Центральна Європа відчували зростання протягом 90-х років, падіння виробництва України довело її ВВП на душу населення у 1999 році лише до 40.3% від його рівня у 1989 році. Падіння ВВП на душу населення було лише трохи меншим, ніж загальний спад виробництва, тому що населення України зменшилося на 4.7% протягом цього періоду, оскільки середня тривалість життя залишалася низькою, і багато українців емігрували до Центральної та Західної Європи, а також Росії у пошуках кращої оплачуваної роботи. У 2006 році ВВП на душу населення збільшився на \$2,200, поставивши Україну серед країн, що розвиваються і мають середній рівень доходів. Застосовуючи курси обміну паритету купівельної спроможності (*purchasing power parity – PPP, Eng.*), ВВП на душу населення становив лише \$7,100 у 2006 році.

ВВП на душу населення в Україні є набагато нижчим у порівнянні з Росією, Казахстаном і трьома країнами Балтії (Рисунок 2.2). ВВП на душу населення України становить лише п'яту частину ВВП Естонії і третю Росії за ринковими курсами обміну. Більш підходяще порівняння, що ґрунтується на курсах обміну паритету купівельної спроможності, все ще показує, що ВВП України на душу населення складає половину ВВП країн Балтії та дві третини ВВП Росії. Зарплати також значно нижчі в Україні, ніж у цих країнах. У травні 2007 року середньомісячна зарплата в Україні досягла \$238 у порівнянні з \$472 у Росії.

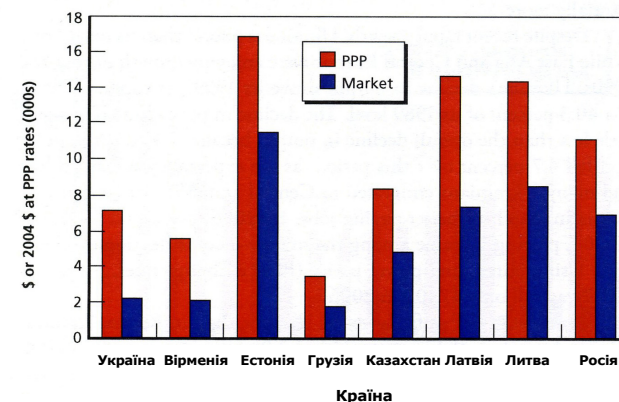
Застосовуючи визначення бідності Світового Банку у розмірі \$2 на день, 4.9% українців жили у 2005 році поза межею бідності. З усіх країн Європи фактично лише Молдова має громадян, які, як і ці українці, живуть на менш ніж \$2 на день. Показники України у міжнародних порівняннях виглядають краще, якщо застосовувати місцеві заходи погіршення економічного стану соціальних груп населення: у 2003 році 19% населення України вважалися бідними, що є менше, ніж верстви населення, класифіковані як бідняки у Польщі, Росії та Литві.⁵ З початку виходу з кризи бідність зменшувалася більш швидко в Україні, ніж у багатьох країнах з перехідною економікою, включаючи Польщу та Росію.

⁴ ПланЕкон, 2006, с.52

⁵ Світовий Банк, 2005, с. vii.

Чому Україна так зволікала з використанням вигод виходу з кризи? У порівнянні з більшістю інших країн з перехідною економікою, включаючи Росію, економічна діяльність нового підприємницького сектору України виникла дуже повільно.

Рисунок 2.2
Ріст ВВП на душу населення у вибраних колишніх радянських республіках, 2006

ДЖЕРЕЛО: Євростат, «Національні рахунки: валовий внутрішній продукт», 2006; Держкомстат України. «Національні рахунки», 2006; МВФ, Міжнародна фінансова статистика, 2007.

Ще у 2002 році Україна мала лише 18.5 заснованих приватних підприємств на 1,000 населення, в той час як у Росії цей показник був більш ніж на третину вищий. Перешкоди до започаткування підприємницької діяльності, створені корумпованими державними посадовцями та бюрократами, повільна хода приватизації та споконвічна відсутність динамічних прибуткових галузей експорту стримували вихід України з кризи.

Країна не змогла скористатися вигодами від великих надходжень прямих іноземних інвестицій, тому що інвестиційний клімат України сприймався ворожо. З-за низьких рівнів прямих іноземних інвестицій продуктивність дочірніх підприємств багатонаціональних компаній зробила невеликий внесок у відродження України, на відміну від позитивного впливу прямих іноземних інвестицій на економічний ріст у Центральній Європі.

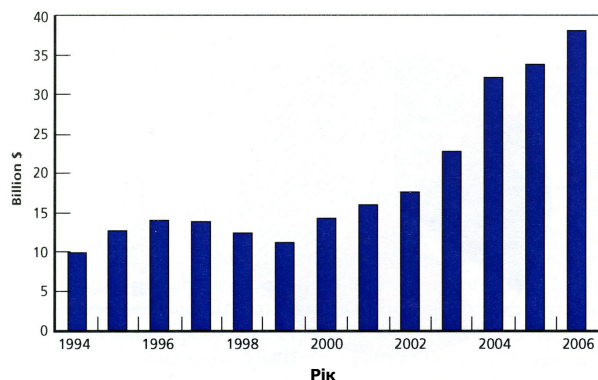
Зовнішня торгівля України

Еволюція та основні торгові партнери

Незважаючи на численні експортні перешкоди, встановлені Урядом, українські підприємці почали енергійно експортувати. Як видно на Рисунку 2.3, експорт України повільно зростав у середині 90-х років і знизився у період між 1997 та 1999 роками (після різкого падіння попиту Росії в результаті обвалу рубля). Однак після цього він почав різко зростати, втричі збільшуючись у 2006 році.

Експорт відіграв ключову роль у відновленні України. Ріст продуктивності й зменшення витрат зробили важку промисловість України солідним експортером. Україна також отримує вигоду від росту світових ринкових цін. Хвиля попиту на сталь у Китаї, Росії та інших країнах зі швидкозростаючою економікою прискорила попит на метали й хімікати у цьому десятиріччі, заохочуючи зростання цін й забезпечуючи експорту додатковий стимул.

Рисунок 2.3
Експорт України, 1994–2006

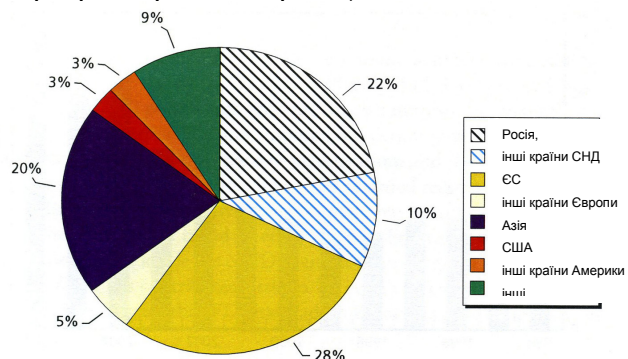

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», роки показані.

Експорт також швидко піднявся, тому що українські експортери знайшли нові ринки. ЄС зараз є найбільшим ринком експорту України, витіснивши Росію з першого місця, яке вона займала у 1998 році (Рисунок 2.4). Однак ріст експорту до Азії, особливо Китаю, випередив зростання експорту до ЄС з 2002 року. У самому ЄС найбільші країни Італія та Німеччина посідають перші три місця серед ринків експорту України. Низка колишніх сусідів України по комуністичному табору посідає перші місця в українській десятці ринків ЄС: Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія та Словаччина (у порядку значимості). Експорт України у кожну з цих країн перевищує її експорт у Францію або Велику Британію. Окрім ЄС, Росія, Білорусь та Китай виглядають досить серйозно.

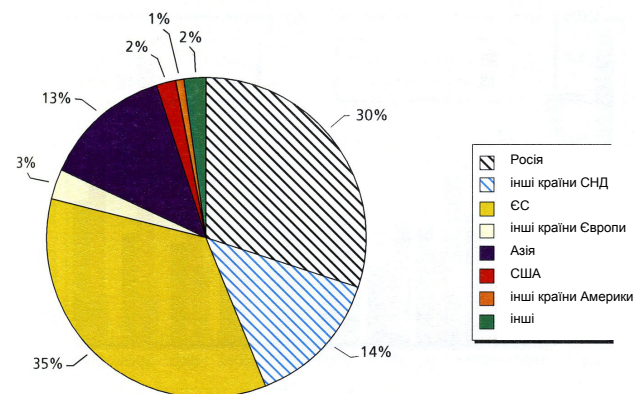
Імпорт України навіть більше зосереджений за регіонами, ніж експорт. Понад 4/5 імпорту надходить з інших країн СНД або з Європи, в основному, з ЄС (Рисунок 2.5). У 2006 році ЄС витіснив Росію як основне джерело імпорту України. Росія і Туркменістан є фактично єдиними джерелами постачання електроенергії в Україну.

Рисунок 2.4
Експорт України за регіонами та країнами, 2006

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 2006.

Рисунок 2.5
Імпорт України за регіонами та країнами, 2006

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 2006.

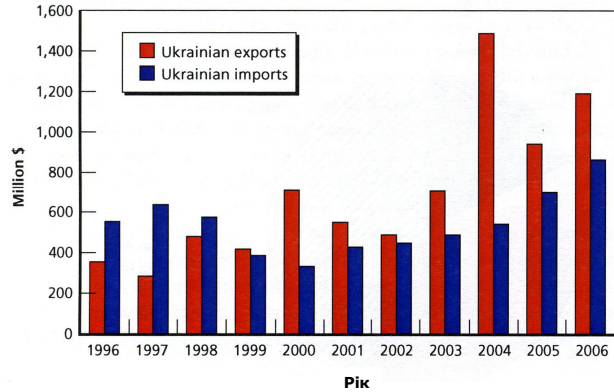
Україна імпортує низку інших товарів з Росії, таких як хімікати, метали та деревину. Обладнання і споживчі товари відіграють більш важливу роль в імпорті з країн ЄС та Азії.

Торгівля з США

Рисунок 2.6 показує торгівлю України з Сполученими Штатами Америки. Маючи \$1.2 мільярдів доларів від торгівлі з США, ця країна є восьмим найкрупнішим ринком експорту України зразу після Білорусі. Експорт до США за останні роки коливався, хоча загальна тенденція була до зростання. Починаючи з 2000 року, експорт до ЄС та Росії, двох найбільших ринків експорту України, зростав більш швидко, ніж експорт до США, як у відносному, так і в абсолютному значенні. Експорт України до США надійно зосередився на металах та неорганічних хімікатах; на ці дві категорії припадало 4/5 усього експорту у 2006 році. Транспортні витрати, торговельні бар'єри, брак сприятливих двосторонніх торгових відносин та невелика увага про ринки США обмежують український експорт інших товарів до Сполучених Штатів.

Імпорт України зі США невпинно зростає з 1998 року, коли він сягнув найнижчої відмітки. Імпортована продукція більш розширена за категоріями товарів, ніж експорт до США. Два найбільш важливих види імпорту: спеціальне промислове обладнання та автомобілі - займають лише чверть усього імпорту зі США, що контрастує з доволі зосередженим характером українського експорту.

Рисунок 2.6
Торгівля України з США, 1996–2006

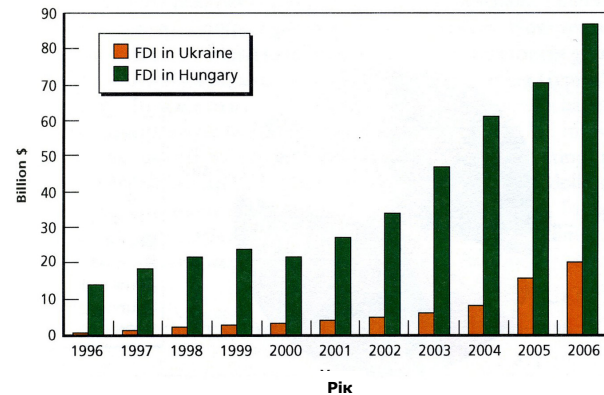

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 1996–2006.

Прямі іноземні інвестиції в Україну

Після повільного старту Україна почала відчувати значні надходження іноземних інвестицій, особливо з 2003 року (Рисунок 2.7).

Рисунок 2.7
Кумулятивні прямі іноземні інвестиції в Україну та Угорщину

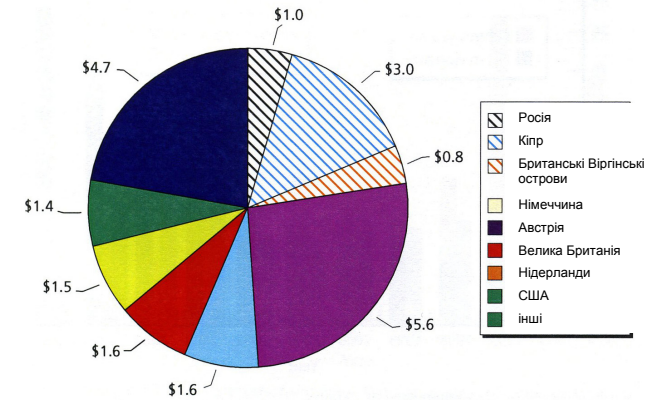

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 1996–2006; Міжнародний валютний фонд, 2007.

Кумулятивні прямі іноземні інвестиції України залишалися помірними і досягли \$21.2 мільярди на кінець 2006 року, у порівнянні з \$88 мільярдами Угорщини, економіка якої є порівняльного з Україною розміру. Вперше річні надходження перевищили \$1 мільярд у 2003 році. Показники України ще більш жалюгідні у розрахунку на душу населення. У 2006 році кумулятивні прямі іноземні інвестиції в Україну на душу населення склали \$456 у порівнянні з \$8,700 в Угорщину та \$1,293 у Росію.

Німеччина є найкрупнішим разовим інвестором в Україну. У 2005 році Німеччина подвоїла свої інвестиції в Україну, коли Міттал Груп використала своє дочірнє німецьке підприємство для придбання Криворіжсталі, найкрупнішого металургійного комбінату України. Кіпр посідає друге місце (Рисунок 2.8); його інвестиція є поєднанням російських та українських інвестицій. Росія вважає, що інвестувати в Україну з Кіпру легше, ніж зі своєї рідної країни; заможні українці, поряд зі своїми російськими партнерами, розміщують свої гроші за кордоном, а потім повертають їх для придбання привабливих активів в Україні, коли ті є у наявності. Показники Росії, Кіпру та Британських Віргінських Островів (ще одне місце вивозу і розміщення коштів,

Рисунок 2.8
Кумулятивні прямі іноземні інвестиції в Україну за країною походження, 2006

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 2006.

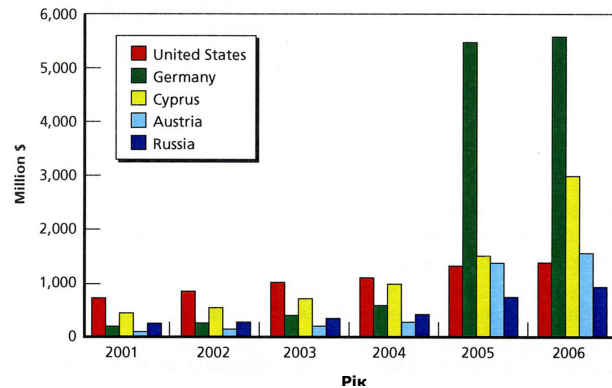
популярне серед російських та українських інвесторів) складають у сукупності 23% від загального розміру прямих іноземних інвестицій в Україну. Австрія, Велика Британія, Нідерланди та США зробили відчутні інвестиції в Україну.

Купівля Криворіжсталі вивела металургійну промисловість у лідери, що залучив більше капіталу, ніж будь-який інший сектор України. Однак, банківська діяльність є сектором, який досяг найбільших успіхів. Починаючи з 2006 року, банківська діяльність залучає найзначніші інвестиції. Зараз більш ніж п'ятою частиною банківського капіталу у країні володіють іноземні інвестори. Сільське господарство, особливо переробка соняшникового насіння, засоби виробництва для сільського господарства і торгівля зерном, також залучають великі суми ще з 90-років. Крім того, іноземні інвестори вкладають кошти в автомобільну промисловість, товари народного споживання та роздрібну торгівлю.

США зараз посідають шосте місце серед найкрупніших інвесторів в Україну, здавши свої позиції як найбільшого джерела прямих іноземних інвестицій, яким вони були у 90-х роках. Інвестиції США охоплюють низку секторів, починаючи з сільського господарства і товарів народного споживання і закінчуючи фінансовими послугами. Однак з початком злету інвестицій у 2003 році інвестиції США зростали не так швидко, ніж інших країн, включаючи Кіпр (Рисунок 2.9). До деякої міри це було результатом прояву підвищеної зацікавленості Європейських банків до банківського

сектору України. Однак американських інвесторів також відлякували труднощі, з якими вони стикалися під час інвестування в Україну. З огляду на альтернативні пункти призначення своїх інвестиційних доларів, вони вибрали країни, що мають більші ринки (як-от, Китай, Індія та Росія), або країни з більш сприятливим інвестиційним кліматом (як держави Центральної Європи або країни Східної Азії).

Рисунок 2.9
Прямі іноземні інвестиції в Україну за країною походження, 2001–2006

ДЖЕРЕЛО: Держкомстат України, «Національні рахунки», 2001–2006

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ТОРГОВІ БАР'ЄРИ ТА ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ

Україна починає випускати свій великий потенціал економічного розвитку, однак розчаровую стосовно торгівлі та інвестицій. Перелік проблем, з якими стикаються бажаючі торгувати або інвестувати в Україну, є довгим: вихідний звіт Комісії Блакитної стрічки налічує 92 сторінки, а Європейська бізнес-асоціація склала 154 сторінки детальних рекомендацій, які звертаються до численних виявлених нею проблем.⁶ На жаль, лише кілька з цих рекомендацій було прийнято. Як розповіли опитані нами особи, основні перешкоди на шляху торгівлі та інвестицій включають наступні, викладені у цьому розділі.

Корупція

Всі учасники опитування скаржилися на перешкоди у торгівлі та інвестуванні, викликані корупцією. Велика корупція включає посадовців вищого рангу, які мають дискреційні повноваження щодо державної політики, продажу державного майна та великих урядових контрактів. Незначна корупція стосується посадових осіб нижчого рівня, які приймають рішення про виконання (або невиконання) нормативних актів. Україна потерпає від усього цього корупційного різноманіття. Хоча українці непоодинокі у протистоянні корупції, Україна оцінюється погано у порівнянні з більшістю інших країн. За індексом сприйняття корупції Міжнародної організації боротьби з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» у 2006 році Україна посіла 99 місце зі 163 країн, що введено поставило її у кінець першої половини групи⁷. Алжир, Буркіна-Фасо, Сербія та Румунія – країни, відомі своїм «брудним» урядом, – мають кращі показники. Однак, Росія виглядає гірше, посівши 121 місце.

Іноземні бізнесмени скаржаться вголос на регуляторні та правові бар'єри, створені для вимагання хабарів. Як і у більшості країн, уражених корупцією, українські державні посадовці, сподіваючись на отримання хабара, навмисно створюють такі складні процеси ліцензування і реєстрації, що вони реально погрожують припиненням або уповільненням експортно-імпорتنних операцій та іноземних інвестицій. В результаті дозволи та ліцензії, потрібні для заснування й відкриття підприємницької діяльності, отримати складно і коштовно. Додержання усіх бюрократичних вимог, багато з яких є суперечливими, значно збільшує час та витрати на відкриття приватного бізнесу. Один з опитуваних зазначив, що американські бізнесмени, які відвідували регіон вперше для вивчення підприємницьких можливостей, більше не повернулися в Україну. Потенційні американські інвестори, що вперше приїхали до країни, так налякані вимаганнями хабарів і регуляторними й законодавчими перепонами на шляху торгівлі чи започаткування бізнесу, що шукають можливості в інших місцях, часто у Центральній Європі. Переваги України у робочій силі та інших експлуатаційних витратах не такі великі, щоби компенсувати ускладнення й вартість спроб пробитися через урядову бюрократію.

Шахрайська приватизація є ще однією великою перешкодою на шляху іноземних інвестицій. На жаль, корумповані приватизаційні процеси змушують українців постійно нести збитки, тому що майно продається за значно менші кошти, ніж його справжня ринкова ціна. У 2004 році кілька міжнародних металургійних компаній витратили зна-

⁶ Комісія Блакитної стрічки для України, 2005; Європейська бізнес-асоціація, 2006.

⁷ Transparency International, 2006.

чний час та зусилля на торги Криворіжсталі, найкрупнішого металургійного комбінату України. Коли виправлення технічного завдання, зроблене в останню хвилину, призвело до залишення українських інвесторів єдиними, хто відповідав умовам конкурсу, іноземні учасники обурилися. Під час реприватизації Криворіжсталі у 2005 році численні первісні учасники відмовилися брати участь у торгах. І хоча реприватизація генерувала прибуток у шість разів більший, ніж перший продаж, Україна отримала менше заявок у порівнянні з першим раундом.

Україна також потерпає від корумпованої практики укладання контрактів. Як розповіли нам опитувані, іноземні експортери та інвестори часто відмовляються від участі у торгах, тому що знають, що українська компанія вже уклала угоду. Умови у запитих пропозицій часто погано визначені, критерії розгляду пропозицій часто загальні, а процедури присудження непрозорі. За таких умов потенційно конкурентні учасники вирішують не брати участі у торгах, залишаючи їх більш дорогим але менш кваліфікованим компаніям.

Ще однією проблемою є корумпована судова система. Законодавство насичене розбіжними положеннями, що дає можливість компанії вибирати закони, за якими вони оспорюють контракт або інший вид договору. Прецедентне право не визнається, отже, суддя не має права приймати рішення на основі попереднього. А оскільки надзвичайно важко усунути суддю, нечесним суддям усе сходить з рук.

Торгові бар'єри

Починаючи з 2004 року, Україна досягла значного прогресу в усуненні торгових бар'єрів, особливо зі зниженням та консолідацією тарифних ставок у 2005 році. Однак, залишається низка жорстких перешкод, які будуть обговорені нижче.

Україна все ще не вступила до Світової організації торгівлі

Незважаючи на підтримку основних політичних партій, Україна все ще не вступила до СОТ. Переваги членства у СОТ численні. Першою і головною є те, що членство захищає українських експортерів від несанкціонованих заходів у відповідь з боку торгових партнерів – також членів, тобто, усіх основних торгових партнерів України, крім Росії, яка сама на порозі вступу до СОТ. СОТ визначає чіткі правила, коли торгові партнери можуть вживати протекціоністські заходи, та застосовує систему розгляду спорів. Зараз при виникненні спорів Україна повинна віддаватися на милість своїх більш крупних торгових партнерів. Ці країни застосовують квоти, компенсаційне мито та інші протекціоністські заходи проти ключових видів експорту України – сталевих труб і сипких хімікатів. Доки Україна залишається поза СОТ, вона не має офіційних засобів судового захисту проти цих заходів.

Підприємці не мають гарантії поруки, яку може дати членство України у СОТ. Оскільки Уряд України не пов'язаний приписами СОТ, він може приймати протекціоністські нормативні акти без коментарів чи обмеження з боку громадськості. Неочікувані нормативні акти, що негативно впливають на торгівлю з Україною (як-от, введення ембарго на експорт зерна у 2006 році), наносять серйозну шкоду експортерам та імпортерам; і все ж-таки, вони не мають місяця судового розгляду, де можна прохати про відміну цих нормативних актів або внесення змін до них.

Труднощі з отриманням відшкодування ПДВ

На наш погляд, найсуворішою перешкодою на шляху експорту з України є корупція, втілена у систему, що забезпечує компенсаційні виплати експортерам за ПДВ, сплачений на виробничі ресурси. Як і в інших країнах, що стягують ПДВ, експорт з України звільнений від ПДВ. Експортери сплачують ПДВ на товари й послуги, використані для виробництва товарів на експорт, а потім Уряд України відшкодовує їм ПДВ. Однак, Уряд послідовно зволікає з виплатою або оспорує достовірність вимог експортерів.

Оскільки стандартна ставка ПДВ дорівнює 20%, сплата ПДВ на виробничі ресурси (сировину та матеріали) є значною; отже, невивплата або затримка відшкодування ПДВ часто суворо б'є по експортерам, перешкоджаючи експорту. Особливо згубно це впливає на низькоприбутковий експорт, такий як експорт зерна, одягу та товарів, виготовлених з великими трудовими затратами, тому що невідшкодування ПДВ складає різницю між прибутками та збитками. Однією з причин міцного зосередження експорту України лише на кількох видах товарів є те, що експортери, які збираються експортувати різні види товарів, повинні вважати невідшкодований ПДВ основним потенційним джерелом неприбутковості. Наприклад, експорт автозапчастин, основної експортної продукції Центральної Європи, повільно започатковувався в Україні, тому що невідшкодовані платежі ПДВ на матеріали та деталі для виробництва цих запчастин роблять цей експорт неприбутковим.

Державні посадовці заохочують компанії, що потребують відшкодування ПДВ, наймати місцеві юридичні або консультаційні фірми, які вимагають «оплату» за свої послуги у розмірі від 2% до 30% від суми відшкодування. Якщо вказану фірму найняли та оплатили її послуги, усі відшкодування ПДВ негайно компенсуються. Західні міжнародні корпорації працюють згідно з кодексом поведінки та законами країни заснування, що виключає плату за отримання компенсацій. Хоча більшість з них має змогу застосовувати політичний та правовий тиск, щоби змусити податкові органи зрештою компенсувати їм платежі ПДВ, вони дізналися зі свого досвіду про тривалі затримки. Отримання відшкодування іноземною компанією може тривати від трьох до 18 місяців. Менші компанії, що відмовляються платити хабарі, зовсім не отримують компенсації. Податкові органи ускладнюють ці проблеми, намагаючись примусити західні міжнародні корпорації звітувати про діяльність своїх постачальників. Деякі компанії, у яких ці міжнародні корпорації купують сировину та матеріали, привласнюють частину закупівельної ціни, вказаної як ПДВ, і не подають її до податкових органів. У відповідь податківці не роблять свої процедури жорсткішими, а навпаки, намагаються, аби міжнародні корпорації змусили своїх постачальників поважати закон, вимагаючи від цих корпорацій докладно документувати свої заявки на компенсацію. У деяких випадках український Уряд відмовляється відшкодувати ПДВ тим міжнародним корпораціям, чії постачальники не сплатили ПДВ.

Суми, залучені до відшкодування ПДВ є величезними. Весною 2007 року близько 4 мільярдів гривень (\$785 мільйонів) відшкодування ПДВ не було отримано – тобто, ця сума не була компенсована протягом 60 днів, санкціонованих державою. Схеми «відкату», пов'язані з отриманням цих компенсацій, передбачають крупні суми за заступництво. Проблема поглиблює той факт, що податкові органи відшкодовують кошти компаніям, які обманюють, що займаються експортом. Частково це відбувається з-за неможливості органів схопити махінаторів за руку, а іноді завдяки хабарам, які отримують державні посадовці за подання сфальсифікованих клопотань про відшкодування. Оскільки відшкодовується фальшивий експорт, ПДВ приносить українському Уряду невеликий чистий прибуток.

Сертифікація та стандарти

Складна корумпована система сертифікації імпорту в Україні становить найсерйознішу перешкоду для імпортерів. Прийнятна міжнародна практика визнає продукти, сертифіковані органами у державах-партнерах, акредитованими згідно з міжнародними визнаними процедурами акредитації, такими, що задовольняють країну-імпортера. В Україні продукти, що підпадають під обов'язкову сертифікацію, а це доволі довгий перелік, повинні бути сертифіковані повторно. Ці процедури викликають значні додаткові витрати для імпорту, а також затримку з везенням нових товарів. У ряді випадків ці додаткові витрати утримують виробників від експорту своїх товарів в Україну.

У країнах ЄС і Сполучених Штатах виробникам дозволяється вибирати з офіційно затвердженого переліку органи, які проводять оцінку відповідності. В Україні Уряд призначає органи, що мають право сертифікувати товари, навіть якщо деякі з цих орга-

нів є приватними підприємствами зі зв'язками з урядовими структурами. Такі зв'язки між органами сертифікації та державними регуляторними органами сприяють корупції і заохочують підтримку існуючої кошовної та непотрібної системи.

Особливо обтяжливими в Україні є процедури сертифікації на відповідність українським стандартам для харчових, сільськогосподарських продуктів та фармацевтичних виробів. У випадку харчових продуктів, імпортери часто змушені отримувати сертифікати від Державного департаменту ветеринарної медицини та Міністерства охорони здоров'я, хоча закон говорить про інше. Сертифікація – це процес кошовний і тривалий. Стосовно швидкопсувних продуктів, час, витрачений на цей процес, може унеможливити імпорт - продукти можуть зіпсуватися до того, як закінчиться сертифікація. Органи інспекції можуть наполягати на огляді технологічного обладнання, на якому виготовлено продукт, сподіваючись на безкошовну поїздку до Європи чи США - лише аби подивитися на обладнання, що вже сертифіковане країною-членом ЄС або урядом США. Імпорт м'яса та м'ясних виробів, особливо свійської птиці (основний експорт США в Україну), стикаються з найбільшими перешкодами. Навіть якщо закон говорить, що лише один орган повинен нести відповідальність, у випадку з імпортом м'яса аж три органи стверджують, що несуть відповідальності за дозвіл ввозу: Державний департамент ветеринарної медицини Міністерства сільського господарства, Санітарно-епідеміологічний центр Міністерства охорони здоров'я і Державний центр метрології, стандартизації та сертифікації. Усі три органи стягують плату за оцінку та сертифікацію імпорту, й усі три органи мають схеми відкату з офіційними неурядовими організаціями, які беруть плату за інспектування та сертифікацію. Наприклад, гуртовий постачальник продуктів до ресторанів, який ввозив один-єдиний контейнер риби, повинен був перевірити його в усіх трьох органах, сплативши \$40 за один вид перевірки, що зробило комерцію неприбутковою.

Урядові чиновники застосовують затягування та іншу тактику, багато якої є незаконною, для збереження складних процесів сертифікації. Наприклад, після прийняття у березні 2006 року нового закону про фіто-санітарні норми, чиновники зволікали до грудня 2006 року із затвердженням нових нормативних актів. Оскільки ці нові нормативні акти були відсутні, митні органи діяли за старими настановами, якими вони могли більш легко маніпулювати, щоб не дозволяти ввіз, поки не отримають хабарів.

Ембарго

Ніщо так не принижує репутацію України як відповідального торгового партнера, як ембарго на експорт зерна, введене у 2006 та 2007 роках. Хоча введення ембарго пояснювали занепокоєнням щодо дефіциту продовольчої пшениці, пізніше Уряд поширив ембарго на фуражне зерно, спростовуючи офіційне пояснення. Комерційні інтереси, пов'язані з урядовими, сподівалися виграти від одержання експортних квот, які вони пізніше могли продати законним експортерам зерна, поклавши у кишеню значні прибутки. Сторонні спостерігачі та іноземні інвестори поділяють думку про незаконність ембарго за правилами СОТ з накладання експортних обмежень. Згідно з цими правилами, ембарго чи експортні квоти можуть вводитися лише у випадку, якщо країна потерпає від «гострого дефіциту»⁸. Україна не стояла перед гострим дефіцитом: вона мала достатні запаси продовольчої пшениці і зовсім не мала браку фуражного зерна, коли ввела ембарго.

Ембарго спричинило понад \$200 мільйонів збитків експортерам і виробникам зерна і матиме тривалий гнітючий негативний вплив на доходи від сільського господарства.⁹ Стикаючись з непередбачуваним примхливим урядом, експортери зерна не бажують закуповувати зерно наперед. Вони захотіли б це зробити, якщо зерно продали б із суттєвою знижкою світових ринкових цін, достатньою для компенсації високих ризиків, що існують у торгівлі зерном в Україні.

⁸ Офіс Торгового Представника США, 2007, с. 6.

⁹ Там же.

Експортне мито

Зараз Україна стягує експортне мито на металевий брухт, насіння соняшника, живу крупну рогату худобу, овець, шкіряну сировину та шкіру. Це мито падає на найбільш незаможних громадян України, а вигреш мають найбагатші. У випадку соняшникового насіння, українські зерновиробники повинні або контрабандно вивозити його через Молдову, або сплачувати експортне мито у розмірі 16%, яке збиває місцеві ціни. Оскільки фермери заробляють лише те, що залишається після сплати за добри-ва, техніку, паливо та усе інше, необхідне для сільського господарства, податок на експорт зменшує доходи фермерів набагато більше, ніж 16%, можливо, десь на третину. Уряд України аргументує, що експортне мито слугує заохоченням до подальшої переробки цієї продукції в Україні, і не запитує, чи така переробка відбудеться у будь-якому випадку. Він також забуває спитати, чому ці найбідніші українці: збирачі металевого брухту, скотарі та вівчарі, виробники соняшнику - повинні субсидіювати деякі з найдохідніших галузей України: сталеливарні заводи та олійниці, які не сплачують експортне мито.

Перешкоди на шляху прямих іноземних інвестицій

Складне регуляторне та правове середовище

Найбільшим бар'єром на шляху прямих іноземних інвестицій в Україну є регуляторне та правове оточення. Іноземні інвестори стикаються зі складними тривалими процедурами реєстрації та відкриття підприємницької діяльності. Потім, коли підприємство створено, інвестори проходять численні аудиторські перевірки, а також інспектування з боку органів охорони здоров'я, пожежної безпеки тощо. Державні чиновники проводять такі аудити та перевірки часто, щоби примушувати підприємців давати хабарі, залякуючи додатковими перевірками тих, хто відмовляється.

Українські посадові особи довільно тлумачать нормативні акти та закони, нерідко нехтуючи буквою і духом закону. Вони зазвичай використовують цю свободу, щоби завадити підприємницькій діяльності. Багато осіб, опитаних нами, заявляли, що український бюрократизм навіть більш обтяжливий, ніж російський, незважаючи на незадовільне ранжування Росії згідно з індексом «Трансперенсі Інтернешнл».

Пропозиції щодо прийняття нових законів можуть надходити з різних джерел: Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента, окремих народних депутатів, отже, правове оточення України є хаотичним. До того ж будь-який учасник цього процесу може змінювати запропоновані законопроекти на будь-якій стадії законотворчого процесу. Оскільки не існує централізованої установи, відповідальної за забезпечення відповідності законопроектів чинному законодавству, українські закони насичені внутрішніми протиріччями. В результаті юридичні й фізичні особи можуть вибирати закони, згідно з якими вони бажують працювати, а державні чиновники можуть вибирати закони, які вони хочуть застосовувати.

Процедури оскарження рішень регуляторних органів є обтяжливими, повільними та ненадійними. У багатьох випадках компанії змушені шукати сатисфакції у суді, тому що не існує процесів адміністративного оскарження, або вони упереджені щодо скарги. Судові процеси тривалі, розтягнуті на місяці, а іноді й роки. Судді свавільні; багато з них корумповані. Оскільки рішення одного суду не вважаються прецедентами для іншого, сторони у спорі можуть шукати та вибирати суддів, які, вірогідно, будуть більш поступливими. Крім того, оскільки прецедент не є зобов'язальним, судді мають широкий вибір прийняття рішення у справі, а отже, більше можливостей вимагати хабара, ніж їх партнери в інших судових системах. Судові рішення часто приймаються на користь тієї сторони, що дала найбільшого хабара. Відсутність передбачуваності українських судових рішень, особливо стосовно забезпечення виконання договорів, залишається значним занепокоєнням для іноземних (і місцевих) підприємців в Україні.

Нааявність землі та приміщень

Труднощі з отримання землі та належних приміщень є однією з найбільших перешкод, з якими стикаються потенційні інвестори в Україні. Потенційні інвестори не можуть побудувати оптові бази та заводи, тому що більшість великих відкритих ділянок відносяться до земель сільськогосподарського призначення, а сільськогосподарську землю не можна купувати чи продавати. Ця заборона не дозволяє підприємцям розширяти виробництво і забезпечувати робочі місця у бідній сільській місцевості. Роздрібні торговці скаржаться, що муніципальні органи влади контролюють більшість хороших ділянок комерційного призначення. Муніципальний уряд продає або здає в оренду ці ділянки привілейованим особам, з якими має тісні стосунки або в обмін на хабарі чи участь у новій забудові. Виробники мають труднощі з придбанням ділянок поряд з транспортними розв'язками або з доступом до залізниць, тому що посадовці муніципальних органів зарезервували їх для своїх власних друзів. Проблеми з отриманням прав власності, дозволів на будівництво та експлуатацію додають витрат та ускладненень. Іноземні інвестори сподіваються, що у разі відміни мораторію на продаж сільськогосподарської землі 1 січня 2008 року, як обіцяно, з'являться ділянки задовільної якості. Однак, дату відміни мораторію весь час відкладають. І навіть якщо сільськогосподарську землю можна буде купувати, вона повинна бути переведена у категорію комерційного чи промислового користування, – а це нелегка справа в Україні.

Як багато економічних стратегій в Україні, мораторій на продаж сільськогосподарської землі наніс відчутний удар найбільш вразливим верствам. Для літніх селян, власників фермерських господарств, земля часто є їхнім майном. Ці селяни, досягнувши пенсійного віку, воліли би продати свою землю та використовувати кошти від продажу на ремонт оселі, переїзд до міста, щоби бути ближче до дорослих дітей, або купівлю високоякісних продуктів та ліків. Заборона на продаж сільськогосподарської землі позбавляє їх найціннішого майна та прирікає багатьох стариків на нескінченні злидні. Неможливість продати землю також стримує розвиток ринку іпотеки, ускладнюючи купівлю будинку для сімей з середніми статками.

Мораторій на продаж сільськогосподарської землі також карає і тих осіб, які вирішили залишитися й працювати на своїй землі, тому що вони не можуть використати її як джерело кредитування. Доходи від сільськогосподарської діяльності залишаються в Україні низькими, оскільки селяни не мають кредиту, потрібного для закупівлі насіння, добрив та гербіцидів, які могли б збільшити врожай. Якщо мораторій буде відмінено, земля може стати джерелом застави, і селяни зможуть брати позики, щоби покращити свою діяльність.

Тягар труднощів з придбанням землі та будівництвом приміщень відчутний у повільному зростанні та розширенні іноземних операцій. Проблеми з придбанням досить пристойних ділянок під магазини уповільнили прихід низки великих іноземних продавців роздрібною торгівлі. Деякі (наприклад, Ікеа) повинні відкрити мінімальну кількість магазинів, перед тим, як стане економічно вигідним заснування оптових баз. Мережі підприємств громадського харчування (наприклад, МакДоналдс) воліють отримувати від постачальників сировину, видобуту у країні, де вони працюють, але не можуть дозволити собі започаткувати місцеве постачання, доки об'єм продаж не перевищить критичного рівня. З-за проблем з отриманням задовільних ділянок ці компанії відкладають місцеве українське постачання.

Україна також потерпає від браку високоякісних готелів, особливо у Києві. Адміністрація міста Києва колективно зволікає з видачею дозволів та майданчиків для будівництва нових готелів, а після здобуття незалежності у Києві відкрито лише децими нових високоякісних готелів. На відміну від Києва, більшість великих міст Росії та Центральної Європи пишаються кількістю п'ятизіркових готелів. Дефіцит високоякісних готельних номерів виключає Київ з міжнародних торговельних конвенцій, відволікає розвиток туризму та

розохочує потенційних інвесторів приїздити в Україну. Після перебування у київському готелі один потенційний відвідувач заявив, що його наступний приїзд триватиме лише один день. Він не бажає знову провести ніч у готелі Києва.

Суперечності господарського права

1 січня 2004 року вступив у силу новий Господарський кодекс України (ГК), багато положень якого підходять краще до радянських часів, ніж до сучасної ринкової економіки. Низка положень Господарського кодексу суперечить положенням Цивільного кодексу, більш орієнтованого на ринкові відносини. Крім того, деякі положення ГК обмежують свободу компаній приймати звичайні комерційні рішення, порушуючи свободи, передбачені Конституцією України, і вступаючи у супереч з іншими національними законами. В результаті виявляється, що діяльність, дозволена одним кодексом, порушує положення іншого.

Деякі українські підприємці використовують для своєї вигоди ці правові невідповідності і вибирають ті закони, які вважають кращими для своєї поточної діяльності. У випадку виникнення спорів вони вибирають суди, які підтримують їх вибір права, або суддів, які бажають отримати хабара, щоб це зробити.

Вади законодавства про акціонерні товариства

Недоліки у законодавстві про акціонерні товариства призводять до браку основних прав акціонерів. Тримачі контрольного пакету акцій можуть використати правову систему та знайомі суди для випуску нових акцій і розкрадання активів. У деяких випадках міноритарні акціонери («крейдери») використовують правову систему, щоби забрати контроль над компанією від основних акціонерів. Серед інших питань можна зловживати існуючою процедурою скликання зборів акціонерів, щоби позбавити інших акціонерів своїх прав. Наприклад, акціонери зібралися, а потім випустили нові акції, які негайно придбали, тим самим зменшивши вартість акцій, які тримали інші акціонери. Закон також не визнає прав міноритарних акціонерів продавати свої акції за справедливою ціною, якщо один акціонер купує домінуючу частку, або прав основного тримача акцій на придбання усіх акцій понад певний пороговий розмір власності.

Відсутність задовільних законів на захист прав акціонерів викривляє ринки капіталу в Україні. Великі компанії воліють пройти процедуру лістингу на іноземних фондових біржах, тому що їх акції більш високо оцінені, коли ними торгують у країнах (наприклад, Великій Британії), чия правова система чітко визначає права акціонерів і забезпечує їм право судового захисту, якщо вони вважають свої права порушеними. В результаті основні приватні компанії України не присутні на її фондових біржах. Компанії, що є надто малими для лістингу за кордоном, уникають місцевих фондових бірж, оскільки занепокоєні проведенням контролю. Замість звертання до ринків капіталу ці компанії покладаються на банківські кредити, більшість яких є короткостроковими. Таким чином, ці компанії зазвичай мають високу частку позичкових коштів і не мають достатнього обігового капіталу. Такі фінансові структури є менш стабільними, ніж у випадках, коли фондові ринки України працювали б як слід.

Приватизація

На відміну від урядів Центральної Європи, уряди України широко не використали приватизацію для залучення іноземного капіталу та підприємницького досвіду. За винятком дуже малої кількості прозорих продажів крупних активів, здебільшого в результаті приватизації державні підприємства перекупували українські підприємці або іноземні компанії, контрольовані українцями. У більшості випадків українські підприємці ефективно виключали іноземних інвесторів шляхом узурпації приватизаційного процесу, хоча російські інвестори успішно зробили кілька купівель. Іноземні інвестори не беруть участі у тендерах, тому що результат вирішується на основі хабарів або політичних зв'язків. В результаті іноземні інвестори змушені або засновувати з нуля новий бізнес, або купувати компанію у нових власників після її приватизації.

Після Помаранчевої революції Уряд Юрія Єханурова успішно провів один відкритий прозорий перепродаж крупного металургійного комбінату «Криворіжсталь». Наші інтерв'юери відмічали, що при Уряді Януковича процеси приватизації повернулися до тих, що існували за часів колишнього Президента Леоніда Кучми. Остання приватизація теплового заводу є саме таким випадком: його продали за менш ніж половину його справедливої ринкової вартості російському учаснику торгів, який подав з цього дві пропозиції: одну фальшиву, іншу справжню.

Чинні пропозиції приватизації не приваблюватимуть іноземних інвесторів. Вони включають продаж 10-15 відсотків пакету акцій через первинне публічне розміщення; держава володітиме трьома чвертями та більше акцій компанії. Іноземним інвесторам не пропонують жодного шляху застосування своїх фінансових, маркетингових та управлінських знань. Таким чином, запропоновані приватизації навряд чи зацікавлять західних інвесторів.

Енергоресурси

Іноземні інвестори вважають надзвичайно важким проникнення в енергетичний сектор України. Чинне законодавство і політика, нібито створені для заохочування іноземців інвестувати, ефективно відвертають більшість з них. Наприклад, Україна прийняла закони, що дозволяють компаніям брати участь у торгах за ділянки для розвідки та видобування нафти чи природного газу. Угоди укладаються на такий короткий термін (п'ять років), що крупні нафтові компанії неохоче погоджуються брати участь у торгах. Ті ж, що взяли участь, втягуються у нескінченні спірні дискусії щодо умов. Уряд України не полегшує процедуру торгів. Замість включення даних геологічної розвідки до документів тендеру, щоби продати зацікавленим сторонам, уряд очікує від учасників торгів розробки своїх власних даних. В результаті цих перешкод на шляху інвестицій, виробництво природного газу в Україні залишається на рівні 20 мільярдів кубометрів на рік, мало змінившись з 90-х років, хоча на думку багатьох аналітиків у галузі енергетики, Україна – центр видобутку природного газу за радянських часів – здатна видобувати від 30 до 40 мільярдів кубометрів газу на рік.

Регуляторні органи України виявилися проблематичними для компаній, які інвестували в енергетичний сектор України. Часто регуляторні органи є непередбачуваними. Деякі з їх рішень порушують закон або базуються на надзвичайно вузьких тлумаченнях дозволених витрат. Одне тарифне агентство відмовилося покрити витрати на нові вантажівки, необхідні для утримання системи розподілення. Регуляторні органи відмовили у заявці на збільшення тарифів, тому що їх вимоги хабарів не були задоволені.

До сих пір іноземні інвестори не мали турбот з отриманням адекватних поставок природного газу чи електроенергії за конкурентними цінами. Однак, оскільки тарифні агентства схильні схвалити підвищення цін на електроенергію та природний газ, електро- і газорозподільні компанії не в змозі інвестувати достатньо, щоби утримувати свої мережі. Український бізнес, як місцевий, так і іноземний, може постраждати у наступні роки від перебоїв з обслуговуванням. З підвищенням Росією цін на природний газ, встановлення цін в енергетиці буде менш конкурентним. Занадто диференційована система тарифів в Україні, коли промислові споживачі несуть основний тягар витрат, а населення субсидіюється, загострить цю проблему. Система тарифів може призвести до різкого збільшення витрат на енергоресурси для підприємців, оскільки ціни на імпортований природний газ продовжують зростати.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПОЛІПШЕННЯ КЛІМАТУ ДЛЯ ТОРГІВЛІ ТА ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ

Незважаючи на останні швидкі темпи росту економіки та забезпечення землею й робочою силою, Україна залишається місцем, трудним для торгівлі та інвестицій. Існують численні перешкоди на шляху торгівлі та інвестицій, багато з них вкоренилися так глибоко, що їх важко подолати. У цьому розділі ми пропонуємо кілька рекомендацій, прийняття яких усунуло би більшість найбрутальніших перешкод на шляху торгівлі та інвестицій в Україну. Ми намагалися зробити ці рекомендації щодо стратегічних змін якомога конкретнішими та легкими. Усі вони повинні привести до покращання діяльності громадян і підприємців, їхніх іноземних партнерів, а також дати можливість Уряду України створити політичні групи на підтримку цих змін.

Зниження корупції

1. Зменшити можливості для державних службовців маніпулювати регуляторною системою з метою вимагання хабарів.

Основне джерело корупції у малих розмірах в Україні полягає у вимаганні державними посадовцями хабарів в обмін на прискорення видачі дозволів чи непроведення додаткових перевірок. Уряд України повинен зменшити можливості для державних чиновників маніпулювати регуляторною системою для отримання хабарів наступним чином:

- Заснувати мережу регіональних комітетів, де підприємці та громадяни можуть оскаржувати адміністративні рішення. Ці комітети повинні складатися з державних службовців, підприємців та громадян і зобов'язані реагувати на скарги протягом десяти робочих днів. Вони повинні мати повноваження призупиняти рішення нижчестоящих посадових осіб, доки такі рішення не будуть переглянуті вищестоящими управліннями або адміністративними судами. Їхньою функцією повинно бути полегшення апелювання до керівників вищого рівня або адміністративних судів, а також опротестування тактики зволікань чи неправильних рішень до вищих інстанцій. Усі збори цих комітетів повинні бути відкритими.
- Уповноважити Генеральних інспекторів негайно відправляти посадових осіб, викритих у реальному вимаганні хабарів, в адміністративну відпустку, а потім швидко подавати справу на розгляд до суду. Державні посадові особи і компанії, що займаються хабарництвом, повинні бути суворо покарані.
- Вважати керівників/начальників відповідальними за поведінку своїх підлеглих. Керівники, у чийх відділах процвітає корупція, повинні отримувати догану або звільнятися з посади.

Такі кроки надсилатимуть негайні сигнали як урядовим чиновникам, так і громадськості

про припинення існуючої толерантності стосовно корупції у невеликих розмірах. З огляду на небажання українських громадян терпіти корупцію, ця зміна стратегії повинна бути досить популярною.

Сприяння торгівлі

2. Вступити до СОТ.

Опитувані нами особи повсюдно погоджуються, що вступ до СОТ є одним з найважливіших кроків найближчого часу, який Уряд України може вжити для активізації торгівлі. Верховна Рада прийняла кінцеві законодавчі зміни, потрібні для узгодження її останніх угод з робочою групою зі вступу до СОТ. Уряд зараз повинен забезпечити усунення усіх перешкод, що залишилися. Якщо двосторонні переговори не в змозі вирішити питання з дійсними членами СОТ, які погрожують блокувати вступ України, український Уряд повинен звернутися до Секретаріату СОТ, уряду США або Європейської Комісії за допомогою у цьому питанні.

Цінність членства у СОТ значною мірою полягає у зменшенні перешкод на шляху імпорту в Україну, що прискорить доступ до продукції та покращення конкурентного середовища в середині країни, так само, як це відбувається з усуненням бар'єрів на шляху українського експорту на іноземних ринках. Щоб отримати суцільні вигоди від торгівлі, Уряд України повинен повністю виконати свої зобов'язання перед СОТ. Партнери України з іноземної торгівлі, безсумнівно, вкажуть галузі, де Україна не виконує своїх домовленостей, а Уряд України повинен підтримати вплив міжгалузевої робочої групи, щоби не допустити прийняття законів та нормативних актів, які порушують угоди України з СОТ, а також не відмінити вже прийнятих угод. *З цієї метою ми рекомендуємо українському Уряду надати усі повноваження Департаменту зі співпраці з СОТ для забезпечення додержання вимог СОТ національним законодавством і нормативними актами.*

3. Розпочати переговори стосовно договору про вільну торгівлю з ЄС.

Як тільки Україна стане членом СОТ, українська делегація, що вела переговори, повинна негайно розпочати переговори з ЄС стосовно договору про вільну торгівлю. Такий договір багато зробив би для подолання перешкод на шляху торгівлі, обумовлених розбіжностями у стандартах, покращення конкурентноздатності українських компаній та полегшення візового режиму для українців, що відвідують країни-члени ЄС. Він також позиціонував би Україну як потенційного члена ЄС, що було б вітальним кроком для більшості українців, які, за результатами опитування, висловлюються за реальний вступ України до ЄС.

4. Встановити прозору оперативну систему відшкодування ПДВ експортерам.

Уряд України повинен негайно відшкодувати ПДВ експортерам та забезпечувати обробку заяв на відшкодування ПДВ протягом 60 днів, як це передбачено чинним законодавством України. Керівники, що не додержуються цих настанов, повинні бути покарані. Місячні звіти про компенсацію ПДВ за регіонами та сплату ПДВ сотнею українських найкрупніших компаній повинні стати доступними в Інтернеті та у друкованій формі. Робоча група у складі представників Уряду і бізнесу повинна визначити усі сфери існуючих розбіжностей у встановленні витрат, а Уряд України повинен забезпечити вирішення цих суперечностей шляхом негайного внесення змін до законодавчих та нормативних актів. За удосконаленням відшкодування ПДВ настане сплеск низькоприбуткового експорту, що призведе до збільшення робочих місць та виробництва товарів, а також полегшить перехід до більш багатогалузевого експорту.

Уряд України не повинен використовувати проблеми з потоком готівки як виправдання затримки з відшкодуванням чи заміняти інші фінансові інструменти на готівку при відшкодуванні експортерам. Якщо Міністерство фінансів України стикається з проблемами потоку готівки, Уряд повинен випустити достатню кількість облигацій для забезпечення адекватних резервів готівки. Податкові органи повинні також удоско-

налити свої процеси перевірок та аудиту, щоби вживати суворі заходи проти компаній, які фальсифікують експортні замовлення, а також унеможливити подання фіктивних заяв на відшкодування ПДВ.

5. Негайно прийняти стандарти і процедури сертифікації ЄС.

Україна повинна негайно прийняти усі виробни, що відповідають стандартам ЄС, - виробни, сертифіковані ЄС, не повинні проходити подальшу сертифікацію в Україні, - та у кінцевому рахунку прийняти стандарти й процедури сертифікації ЄС. Компанії повинні мати змогу добровільно сертифікувати свою продукцію. Така зміна принесе негайні вигоди українським споживачам і підприємцям. Збільшення конкуренції в результаті імпорту призведе до зниження цін та розширення асортименту товарів. Полегшений доступ до імпорту допоможе невеликим українським компаніям розширити виробництво й перетворитися на більш конкурентні, тому що ключові виробничі ресурси стануть більш доступними, а комерційні угоди укладатимуться швидше.

У випадку виробів, що підпадають під нормативні акти фіто- та санітарної інспекції, імпортери повинні підпадати під юрисдикцію лише одного органу. Інакше кажучи, якщо виріб цього виду сертифікований одним українським органом, жодний інший орган не може блокувати його імпорт. Якщо українські органи не згодні з юрисдикцією, імпортери повинні вільно ввозити виробни, сертифіковані одним органом, доки не буде вирішений спір щодо юрисдикції. У випадку обов'язкової сертифікації імпортери повинні мати змогу вибирати з-поміж національних установ, уповноважених проводити процедуру сертифікації.

6. Негайно відмінити усі ембарго, що залишилися.

Уряд України повинен негайно відмінити усі діючі ембарго на зерно. Необхідно прийняти законодавство у відповідності до практики СОТ, яке чітко визначає, коли можна встановлювати експортні квоти на сільськогосподарську продукцію та як їх розподіляти. Така зміна дасть можливість зернотрейдерам пропонувати більш високі ціни, що збільшить доходи зерновиробників. Вона також підвищить вартість землі сільськогосподарського призначення і покращить угоди у сільськогосподарському секторі, тому що банки і трейдери будуть згодні пропонувати кредити.

7. Прискорити ліквідацію усіх податків на експорт.

Український Уряд повинен ліквідувати усі експортні мита протягом наступних трьох років, зменшуючи на третину існуючі ставки податку кожного наступного року. Ця зміна викличе значне підвищення доходів виробників соняшникового насіння та скотарів, а також збирачів металобрухту, які наразі є найбільш важливими верствами населення в Україні.

8. Скасувати спеціальні економічні зони.

У 2005 році Уряд України скасував усі спеціальні економічні зони (СЕЗ), які використовувалися багатьма компаніями для уникання сплати ПДВ та імпортного мита на продукти, призначені для продажу всередині країни. У 2006 році було відновлено три з цих СЕЗ. Уряд України не повинен більше відновлювати жодних зон і повідомити інвесторів у відновлених зонах про їх скасування протягом визначеного терміну. Уряд повинен утримуватися від надання пільгового режиму компаніям, як національним, так і іноземним. Усі компанії в Україні повинні конкурувати на рівних умовах. Приборкуючи спеціальні переваги для привілейованих компаній, Уряд знизить корупцію та унеможливить витягування податкових надходжень через спеціальні схеми з використанням СЕЗ.

Залучення прямих іноземних інвестицій

9. Встановити правові обмеження на здатність державних посадових осіб блокувати відкриття підприємницької діяльності в Україні.

Уряд України повинен:

- Встановити чіткі терміни для отримання дозволів. Дозволи, для отримання яких не встановлені фіксовані терміни, повинні видаватися автоматично.
- Встановити річний ліміт кількості перевірок, під які підпадає підприємницька діяльність.
- Забезпечити вступ у силу з 1 січня 2008 року ініціатив «єдиного вікна» реєстрації підприємницької діяльності та видачі дозволів.

10. Забезпечити вступ у силу рішення про відміну заборони на продаж землі сільськогосподарського призначення з 1 січня 2008 року.

Уряд України повинен забезпечити відміну заборони на продаж землі сільськогосподарського призначення з 1 січня 2008 року. Тим часом Уряд повинен гарантувати створення усіх складових, необхідних для функціонування ринків землі. Зокрема, завершити процес видачі документів на право власності та реєстрації сільськогосподарської землі, а також гарантувати узгодженість у роботі установ з реєстрації та видачі документів власності. Крім того, Уряд повинен забезпечити прискорення процесів зміни категорії землекористування (перезонування) з тим, щоби сільськогосподарські землі можна було використовувати для будівництва торгових закладів, житла та інших споруд. З усіх урядових стратегій з часів приватизації землі ця остання окремо взята принесе селянам найбільший добробут. Вона повинна бути дуже популярною у сільській місцевості.

11. Відмінити Господарський кодекс і призначити робочу групу для усунення суперечностей, що залишилися у комерційному законодавстві України.

Уряд України повинен негайно відмінити Господарський кодекс. Одночасно необхідно призначити робочу групу у складі представників судових органів, урядових установ, вчених-правників, підприємців та споживачів з метою перегляду Цивільного кодексу та інших законів, що впливають на підприємницьку діяльність в Україні і є суперечливими, погано виписаними або зовсім відсутні. Робоча група повинна підготувати законопроекти та нормативні акти для виправлення визначених проблем. На додаток Кабінет Міністрів повинен призначити невелику групу вищих посадових осіб, яка очолюватиме зусилля з внесення потрібних законодавчих змін. Ця група повинна подавати до Кабінету Міністрів місячні звіти про досягнуті результати та оцінювати, коли будуть прийняті необхідні законодавчі зміни.

12. Прискорити прийняття закону про акціонерні товариства у Верховній Раді.

Кабінет Міністрів направив перший законопроект про акціонерні товариства до Верховної Ради попереднього скликання. Протягом перших ста днів з часу свого першого засідання Парламент повинен прийняти цей закон з будь-якими змінами, запропонованими бізнесовою та фінансовою громадою для забезпечення його відповідності законодавству ЄС.

13. Прискорити приватизацію через прозорі продажі в рамках однієї галузі та емісію цінних паперів.

Уряд повинен замінити існуючу стратегію приватизації новою, спрямованою на швидкий прозорий продаж майже усього комерційного майна, що є ще у державній власності. Необхідно скласти виправлений перелік компаній, що будуть приватизовані, та графік прискореної приватизації. Уряд також повинен встановити чіткі процедури об'явлення тендерів на продажі в рамках однієї галузі, дозволити брати участь у кон-

курсів усім зацікавленим сторонам, публікувати умови усіх пропозицій та ім'я переможця конкурсу. Перемогти повинна найкраща пропозиція. Для крупних компаній, таких як «Укртелеком» та «Укрнафтогаз» Уряд повинен вивчити використання первинного розміщення акцій з метою продажу значних частин цих компаній. Оновлене зобов'язання щодо приватизації повинно принести значні прибутки для Уряду, який може використати їх, щоб зробити прозорою пенсійну систему та інвестувати в об'єкти соціальної інфраструктури.

Уряд України не може ігнорувати розкрадання державної власності. Якщо державне майно отримано шахрайським способом під час минулої приватизації, Уряд повинен переслідувати шахраїв у судовому порядку та вимагати реституції. Однак, як і з усіма злочинами, шахрайські продажі державного майна підпадають під позовну давність, а вартість майна треба брати до уваги при визначенні міри державних зусиль для вимагання реституції. Уряд України повинен встановити чіткі законні процедури розслідування шахрайства у продажу державної власності. Також необхідно встановити незмінний термін позовної давності для шахрайства і нижню границю вартості приватизації – наприклад, лише шахрайські приватизації майна вартістю 50 мільйонів гривень і більше (\$ 10 мільйонів) повинні переслідуватися у кримінальному порядку.

14. Залучати прямі іноземні інвестиції в сектор енергетики.

Енергетика є тим сектором, де Україна може отримати велику вигоду від прямих іноземних інвестицій. Україна є однією з найбільш неекономних споживачів енергоресурсів. Весь імпорт енергоресурсів надходить до України з однієї країни – Росії, а державним українським шахтам та нафто-газовидобувним свердловинам бракує сучасних технологій, тому вони неефективні. Країна стоїть перед значним зростанням цін на імпортоване паливо та природний газ.

Уряд України повинен ухвалити стандартні угоди про розподіл продукції терміном від 10 до 20 років, а не на п'ять років, як зараз, щоби заохотити інвестиції у виробництво національних енергоресурсів. Уряд також повинен підняти гуртові ціни на український природний газ до рівня цін на імпортований газ. Зараз Україна платить набагато більше за імпорт газу з Росії та Центральної Азії, ніж своїм власним газовиробникам. Місцеві виробники повинні отримувати такі ж ціни, що і компанії, які експортують газ в Україну.

Український Уряд повинен дозволити іноземним інвесторам брати участь у будівництві та володінні новими трубопроводами для транзиту газу та нафти. Уряд міг би володіти «золотою акцією» у таких компаніях з тим, щоби втрутитися в будь-які намагання зосередити більшість акцій в руках однієї компанії або групи компаній. Право власності не повинно бути головною проблемою, доки Уряд України продовжуватиме регулювати транзитне мито або стягувати податки за транзит нафти та газу трубопроводами. Хоча російські компанії можуть мати велику частку у новому транзитному трубопроводі, у стратегічних довгострокових інтересах України є, щоб залишатися головною транзитною країною для російських та центральноазійських енергоресурсів. Інакше нові запропоновані трубопроводи: через Північне море та Каспій – можуть обминати Україну, тим самим послабивши її енергобезпеку.

Встановлення пріоритетів та послідовностей

Не все можна змінити негайно. Український Уряд повинен прийняти двохщаблеву стратегію для усунення найгірших перешкод на шляху торгівлі та прямих іноземних інвестицій. Перший щабель повинен зосередитися на декількох явних видимих політичних змінах, що принесуть результат протягом 100 днів після об'яви урядових ініціатив для усунення перешкод. Другий щабель повинен привести в дію зміни в українських установах, які знизять корупцію та складнощі, що зараз стримують

торгівлю та пряме іноземне інвестування. Ці зміни другого щаблю потребуватимуть більше часу для отримання результатів, однак, вони є вирішальними у покращанні середовища для торгівлі та інвестицій в Україну. Вони повинні супроводжуватися системами, спеціально створеними для забезпечення прийняття на законодавчому рівні необхідних змін та їх виправлення у випадку, якщо або коли зміни будуть порушені або їх обійдуть.

Пріоритети негайного виконання (протягом 100 днів)

- Знизити можливості для державних посадових осіб маніпулювати регуляторною системою з метою вимагання хабарів.
- Завершити регуляторні та правові зміни, необхідні для вступу до СОТ.
- Встановити прозору швидку систему відшкодування ПДВ експортерам.
- Прийняти стандарти і процедури сертифікації, що діють у ЄС.
- Усунути усі види ембарго, що залишилися.
- Забезпечити відміну мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення з 1 січня 2008 року.
- Відмінити Господарський кодекс і призначити робочу групу для виправлення невідповідностей, що залишилися в комерційному законодавстві України.
- Домагатися прийняття закону про акціонерні товариства у Верховній Раді.

Довгострокові пріоритети

- Укласти договір про вільну торгівлю з ЄС.
- Відмінити усі податки на експорт.
- Ліквідувати усі спеціальні економічні зони.
- Встановити правові обмеження на можливості державних чиновників ускладнювати започаткування підприємницької діяльності в Україні.
- Прискорити процес приватизації шляхом прозорих продажів в рамках однієї галузі та первинного публічного розміщення акцій.
- Залучити прямі іноземні інвестиції в енергетичний сектор.

ЛІТЕРАТУРА

Комісія Блакитної Стрічки для України, Пропозиція Президенту – Нова хвиля реформ: на шляху до успіху, ПРООН, Київ, 2005

Blue Ribbon Commission for Ukraine, Proposals to the President—The New Wave of Reform: On Track to Succeed, United Nations Development Programme, Kyiv, Ukraine, 2005. As of August 9, 2007: <http://www.un.org.ua/brc/brci/index.php?page=report>

Європейська бізнес-асоціація, Перешкоди на шляху торгівлі в Україні, 2001, 2004, 2005 та травень 2006, Київ.

European Business Association, Barriers to Investment in Ukraine, 2001, 2004, 2005, and May 2006 editions, Kyiv, Ukraine. As of August 9, 2007: <http://www.eba.com.ua/analytical/barriers.html>

Євростат, «Національні рахунки: валовий внутрішній продукт» 2007. Eurostat, "National Accounts: Gross Domestic Product," 2006. As of August 9, 2007:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EUROIND_NA&depth=2

Міжнародний валютний фонд, Міжнародна фінансова статистика, Вашингтон, травень, 2007.

International Monetary Fund, International Financial Statistics, Washington, D.C., May 2007. As of August 9, 2007: <http://www.imfstatistics.org/imf/>

Офіс торгового представника США, 2007, Звіт про оцінку перешкод на шляху іноземної торгівлі, Розділ Україна, Вашингтон, 2007. Office of the United States Trade Representative, 2007 National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers, Ukraine section, Washington, D.C., April 2007. As of August 9, 2007:

http://www.ustr.gov/Document_Library/Reports_Publications/2007/2007_NTE_Report/Section_Index.html

ПланЕкон, «Україна», квартальний звіт ПланЕкону, лютий, 2006

PlanEcon, "Ukraine," PlanEcon Quarterly Report, Volume Vol. XXI, No. 5, February 6, 2006.

Держкомстату України, «Національні рахунки» за різні роки станом на 9 серпня 2007.

State Statistics Committee of Ukraine, "National Accounts," various years. As of August 9, 2007 (English ["ENG"] can be selected at top right of page): <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Індекс сприйняття корупції «Трансперенсі Інтернешнл», 2006, Берлін Transparency International, Corruptions Perception Index 2006, Berlin, Germany, 2006.

As of August 9, 2007:

http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/global/cpi

Світовий банк, Україна: оцінка бідності – бідність та нерівність у країнах з економікою, що розвивається, звіт 2005.

World Bank, Ukraine: Poverty Assessment—Poverty and Inequality in a Growing Economy, Report No. 34631-UA, Washington, D.C., December 2005. As of August 10, 2007:

<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/EXTECAREGTOPPOVRE0,,contentMDK:20613610~pagePK:34004173~piPK:34>

Переклад Олега Крижанівського

